

Ігор Бігун

*Магістр зв'язків з громадськістю,
Національний університет «Києво-
Могилянська академія»*

У статті розкрито роль гауптштурмфюрера СС Вільгельма Вірзінга у репресіях Гестапо проти ОУН(б), ОУН(м), верхівки УНРА на території Німеччини й України протягом 1942—1944 рр., висвітлено його подальшу долю і обставини притягнення до кримінальної відповідальності після війни.

Ключові слова: Гестапо, Вірзінг, Вольфф, Мюллер, Шульце, антинацистська боротьба ОУН.

Ihor Bihun

Wilhelm Wirsing's activity against Ukrainian nationalist movement in times of the Second World War.

The article contains a study of SS-Hauptsturmführer Wilhelm Wirsing's role in Gestapo repressions against OUN (Bandera-movement), OUN (Melnyk-movement), Ukrainian People's Revolutionary Army leaders in Germany and Ukraine throughout 1942—1944, and Wirsing's further destiny and criminal prosecution circumstances of him after the war.

Key words: Gestapo, Wirsing, Wolff, Müller, Schulze, OUN anti-Nazi struggle.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЛЬГЕЛЬМА ВІРЗІНГА ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ В ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Гауптштурмфюрер СС Вільгельм Вірзінг. 1950 р.

24 січня 1951 р. в м. Нюрнберг-Фюрті у Західній Німеччині відбулося судове засідання у справі гауптштурмфюрера СС Вільгельма Вірзінга. Йому інкримінували участь у 15 допитах, на яких він сам або інші особи за його наказами застосовували тортури. Жертвами цих тортур під час Другої світової війни були українські націоналісти.

В українській історіографії до недавнього часу майже не було робіт, присвячених діяльності В. Вірзінга. Більш-менш докладно роль Вірзінга в розгромі бандерівського підпілля на території Німеччини і у Львові в 1942—1943 рр., а також об-

ставини його викриття й засудження висвітлив Степан Мудрик¹. Подібний нарис, ґрунтуючись на статті Олега Лисяка в «Українському самостійнику», зробив Володимир Макар, доповнивши його маловідомими деталями викриття гестапівського офіцера після війни². Окремі згадки про Вірзінга є в наукових і популярних біографічних публікаціях про осіб, які були в нього на допитах: Івана Клімова³, Галину Столяр⁴, Ярослава Старуха⁵, Володимира Федака⁶, Олега Ольжича⁷, Нестора Процика⁸, Івана Шевчука⁹,

¹ Мудрик-Мечник С. *Закордонні частини ОУН: внутрішні справи і діяльність в еміграції (причинки до історії)*. — Львів: Галицька видавнича спілка, 1996. — С. 18—20.

² Макар В. *Кат Вірзінг // Макар В. Спомини та роздуми — Т. 2. Бойові друзі: кн. 1.* — Торонто; Київ: [б.в.], 2001. — С. 88—93.

Галина Столяр – кур'єр Проводу ОУН(б) між Німеччиною і Львовом

Ярослав Старух – організаційний референт Проводу ОУН(б)

Володимир Федак – тереновий провідник ОУН(б) в Німеччині 1943 р.

Олег Ольжич – заступник Голови ПУН, в.о. Голови ПУН ОУН(м) на українських землях

Мирона-Івана Карпинця¹⁰ та ін. В загальних рисах про боротьбу В. Вірзінга проти українських націоналістів коротко писав Володимир Косик¹¹. Процесу над Вірзінгом торкався Микола Омелюсік¹². Про участь В. Вірзінга в допитах діячів Організації Українських Націоналістів (мельниківців) в 1944 р. йдеться у статті Юрія Зайцева¹³. Дмитро Веденєєв і Геннадій Биструхін зарахували заходи Служби безпеки Закордонних частин (СБ ЗЧ) ОУН з викриття В. Вірзінга в 1949 р. до успішних операцій оунівської спецслужби¹⁴.

Першу групу джерел, використаних у цьому дослідженні, становлять документи німецьких спецслужб, де висвітлюється хід їхнього протидіювання з підпіллям ОУН (бандерівців), і радянське агентурне донесення, що містить деякі подробиці життя В. Вірзінга під час Другої світової війни¹⁵. Автор також використав доку-

³ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. — Б.м.в: Сучасність, 1987. — С. 37—38; Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943—49. Довідник. — Нью-Йорк, 1994.

⁴ Солонинка М. Вдесяті роковини смерті Г. Столяр // Гомін України — 1952. — № 52 (188) — 27 грудня. — С. 2; Визначні українські жінки: матеріали і гутірки — Вип. 24. — Нью-Йорк, 1967 — С. 83—84.

⁵ Мороз В. Ярослав Старух (нарис життя і діяльності) // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 21. Ярослав Старух. Документи і матеріали — Київ; Торонто, 2012.

⁶ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. — Торонто: Вид-во «Новий шлях», 1991 — С. 177—178; В боротьбі за українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / ред. М. Г. Марунчак. — Вінніпег, 1990. — С. 1033.

⁷ Зінкевич О. Олег Ольжич. Шляхи життя, творчості й боротьби // Олег Ольжич. Вибрані твори. — К.: Смолоскип, 2007. — С. 397; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. — Торонто: Вид-во «Новий шлях», 1991. — С. 177.

⁸ Кичук Г. «Ти прости, рідний краю, за розлуку з тобою!» // Медична академія. — 2012. — № 19 (324). — 6 жовтня. — С. 10.

⁹ В боротьбі за Українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / ред. М. Г. Марунчак. — Вінніпег, 1990. — С. 1035.

¹⁰ Там само. — С. 1045.

¹¹ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 284—285.

¹² Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 році // Літопис Української Повстанської Армії — Т. 1. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 1. — Торонто, 1978. — С. 40.

¹³ Зайцев Ю. Просвітянка Євгенія Зелінська — політв'язень двох тоталітарних режимів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. — Вип. 19. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. — С. 494—497.

¹⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протидіювання спецпідрозділів ОУН та УПА і радянських сил спецоперацій. — К.: К.І.С., 2007. — С. 230.

Іван Шевчук — кур'єр Проводу
ОУН(б)

Посвідчення члена Ліги українських
політв'язнів Омеляна Антоновича

менти з архівної кримінальної справи В. Вірзінга, яка складається з п'яти томів загальним обсягом у 900 сторінок і зберігається в Державному архіві Нюрнберга¹⁶.

Інша категорія джерел — це спогади осіб, яких допитував В. Вірзінг або його співробітники: членів ОУН(б) — Омеляна Антоновича, Олени Вітик, Богдана Казанівського, Петра Ковальського, Богдана Криницького, Володимира Леника, Володимира Лобая, Теодора Пелеха, Степана Семенюка, Ярослава Старуха, Володимира Стахова, Ярослава Стецька, Івана Тимчука, Володимири Турчиняк, Івана Шевчука; членів ОУН(м) — Дмитра Андрієвського, Олександра Бойкова, Томи Лапичака, Володимира Мартинця, Євгена Онацького, Михайла Селешка; командира Української

¹⁵ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) /упор. В. Косик — Т. 2: 1941—1942. — Львів, 1998; Т. 3: 1942—1943. — Львів, 1999; Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 43—44.*

¹⁶ *Staatsarchiv Nürnberg (StAN), Staatsanwaltschaft Nürnberg-Fürth. — I 2959, Band I—V.*

Олена Вітук

*Теодор Пелех — організатор УНС у
Жовківському р-ні Львівщини*

*Степан Семенюк — зв'язківець
Проводу ОУН(б) у Львові*

Володимира Турчиняк

народно-революційної армії (УНРА) Тараса Боровця¹⁷. Додаткові відомості про В. Вірзінга і його жертв можна знайти у спогадах Дмитра Куп'яка, Дмитра Недовоза та Лідії Лугової¹⁸.

До третьої групи джерел слід віднести повоєнні публікації в пресі української діаспори, що висвітлювали заходи ЗЧ ОУН і Ліги українських політв'язнів, спрямовані на притягнення В. Вірзінга до відповідальності, і хід судового процесу на ним. Це передусім стаття Олега Лисяка «Кат Вірзінг — поліційним достойни-

¹⁷ Антонович О. Спогади. — Ч. 1. — Київ; Вашингтон, 1999. — 392 с.; Вітик-Войтович О. Закадемії мистецтв у тюрму і концентрак // Гомін України. — 2010. — № 40. — 26 жовтня. — С. 29; Казанівський Б. Шляхом «Легенди». — Лондон: УВС, 1975; Ковальський П. На Лонцького — в тіні Піскової гори // В боротьбі за Українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / ред. М.Г. Марунчак. — Вінніпег: [б.в.], 1990. — С. 489—495; Криницький Б. У вирі боротьби за Українську державу на терені Німеччини // Гомін України. — 2010. — № 40. — 26 жовтня. — С. 34; Леник В. Календар смертника // Українці на чужині або репортажі з далеких доріг. — Львів: Червона Калина, 1994. — С. 13—25; Лобай В. З моїх переживань (спогади, записані з розповіді у 1963 р.) // Макар В. Спомини та роздуми — Т. 2. Бойові друзі: кн. 1. — Торонто; Київ: [б.в.], 2001. — С. 27—107; Пелех Т. Мої молоді літа у вирі боротьби. Спогади члена ОУН-УНС-УПА 1936—1951. — Мюнхен; Торонто, 1988; Семенюк С. А ім ім'я — легіон // Гомін України. — 2010. — № 40. — 26 жовтня. — С. 14; Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. — Б.м.в.: Сучасність, 1987. — С. 37—38; Стахів В. Як загинув О. Ольжич // Український історик — 1985. — № 1—4 (85—88). — С. 123—125; Стецько Я. 30 червня 1941 р. — проголошення відновлення державності України / ред. І. Вараниця, Р. Малащук — Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967. — 465 с.; Турко В. Спогади з Радехівщини // Макар В. Спомини та роздуми... — С. 155—179; Турчиняк В. Моя співпраця з підпіллям ОУН // Макар В. Спомини та роздуми... — С. 180—186; Шевчук І. Из спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха // Макар В. Спомини та роздуми... — С. 119—138; Андрієвський Д. Наше ув'язнення в Оранієнбургу // В боротьбі за українську державу... — С. 613—620; Бойків О. За німецькими ґратами в Парижі і Берліні // В боротьбі за українську державу... — С. 621—624; Лапичак Т. Як загинув Олег Кандиба-Ольжич // Український історик — 1985. — № 1—4 (85—88) — С. 199—122; Мартинець В. Würtz: німецький концентраційний табір (спогади в'язня) — Накладом КЕП «Штутгарт», 1946 — 120 с.; Онацький Є. У вавилонському полоні // На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / Зредагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. — К.: Дніпро, 1994. — С. 377—402; Селешко М. У кігтях гестапо. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1996. — 224 с.; Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. — Вінніпег, 1981. — 327 с.

¹⁸ Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. — Львів: Каменяр, 1993. — 431 с.; Недовіз Д. Спомини з молодих літ. — Львів: Червона калина, 1996. — 136 с.; Лугова Л. Стежками минулого (спогади). — Буенос-Айрес: Вид-во Юліяна Середняка, 1984. — 240 с.

ком в ІРО», яка вперше публічно викрила злочинця; інформаційні замітки в «Гомоні України», який ретельно передавав подробиці слідства над Вірзінгом; репортаж О. Лисяка із зали суду над гестапівцем у 1951 р.¹⁹.

Вільгельм (Віллі) Вірзінг (Wilhelm Wirsing) народився 22 березня 1898 р. в латвійському м. Єльгава, що тоді входило до складу Російської імперії, у сім'ї державного службовця²⁰. Він був балтійським німцем, мав брата й сестру²¹. Шкільна освіта В. Вірзінга складалася з двох класів німецької початкової школи та п'яти — російської гімназії (1907—1915)²².

На процесі 1951 р. свідок обвинувачення Петро Генгало стверджував, що Вірзінг на допитах вихвалявся перед ним своєю службою в царській «охранці», а відтак і у ВЧК²³. Але якщо врахувати, що Охоронне відділення МВД Російської імперії розформували 4 березня 1917 р., зразу після Лютневої революції, виникає запитання: а коли і ким устиг попрацювати там Вірзінг, якому на час ліквідації цієї структури було 19 років? Документальних підтверджень цьому немає.

Достовірно відомо, що в незалежній Латвії він працював у поліції м. Риги, куди вступив на службу 1918 р. Протягом 3 січня — 8 липня 1919 р. Рига була окупована радянськими військами. Та все одно Вірзінг не міг бути чекістом, бо на загарбаних Червоною армією землях Латвії підрозділи Надзвичайної комісії взагалі не діяли.

Вірзінг пройшов п'ятимісячний курс для поліцейських службовців, а в 1924 р. був атестований на комісара поліції. До 1932 р. він

¹⁹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО // Український самостійник (Мюнхен) — 1950. — Ч. 2. — 14 січня — С. 5—6; «Альянти не є компетентні судити». Справа Вірзінга на мертвій точці // Гомін України (Торонто). — 1950. — Ч. 10 (45). — 11 березня. — С. 1; Слідство в справі Вірзінга // Гомін України. — 1950. — Ч. 11 (46). — 18 березня. — С. 1; Ув'язнено Вірзінга // Гомін України. — 1950. — Ч. 18 (53). — 13 травня — С. 1; Закінчено слідство в справі Вірзінга // Гомін України. — 1950. — Ч. 33 — 35 (68 — 70). — 9 вересня. — С. 2; Розпочався процес проти Вільгельма Вірзінга // Гомін України. — 1951. — Ч. 4 (89). — 27 січня. — С. 1; Лисяк О. Суд над Вірзінгом. Репортаж із процесу німецького вбивника українських політв'язнів // Гомін України. — 1951. — Ч. 7 (92) — 17 лютого. — С. 3.

²⁰ StAN. — I 2959. — Band I. — S. 101.

²¹ Ibidem. — Band III. — S. 96.

²² Ibidem. — Band IV. — S. 112.

²³ Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.

служив комісаром кримінальної поліції, а в 1932—1940 рр. — окружним комісаром поліції порядку. Після загарбання Латвії Радянським Союзом протягом січня—березня 1941 р. Вірзінг був службовцем у Штабі з репатріації (Umsiedelungstab), після чого емігрував до Німеччини. На цей час у нього вже була родина: дружина Ірене (Irene, до заміжжя — Грассманн (Grassmann), 1903 р. н., з якою Вірзінг побрався 28 листопада 1925 р., і донька Маргарита, 1927 р. н.²⁴.

На історичній батьківщині сім'я Вірзінгів спершу перебувала в таборах для репатріантів у містах Ауссіг (нині — Усті-над-Лабем, Чехія), Фолькенштайні та Ратені, очікуючи на отримання німецького громадянства. 28 квітня 1942 р. вони стали повноправними громадянами Райху, а сам Вірзінг зголосився на службу в Гестапо. Відтоді він став працювати у слідчому відділі Гестапо в Дрездені, що якраз було неподалік табору для репатріантів №150 в Ратені Дрезденського округу²⁵.

Можливо, Вірзінгу і не судилося б увійти в історію і він так і залишився б одним із мільйонів невідомих коліщаток тоталітарної машини Третього Райху, якби не викриття одного з осередків бандерівської ОУН.

Після невизнання нацистами Акта проголошення Української держави вони розігнали Українське Державне Правління (УДП), а його членів разом із іншими бандерівцями (всього 1500 осіб до кінця 1941 р.) запроторили до в'язниць і концтаборів. Після цього ОУН(б) розпочала підпільну антигітлерівську боротьбу. Вже 20 березня 1942 р. у повідомленнях СД (Служби безпеки) з окупованих тери-

Ірене Вірзінг (Гроссманн) — перша дружина Вілья Вірзінга. 1942 р.

²⁴ StAN. — I 2959. — Band IV. — S. 112—113.

²⁵ Ibidem. — S. 112—113; Ibidem. — Band I. — S. 101.

Василь Безхлібник — тереновий провідник ОУН(б) в Німеччині. 1942 р.

торій з'явилася окрема рубрика «Український рух опору», де окупанти подавали інформацію про діяльність ОУН(б) і ОУН(м) на шкоду Третьому Райху і свої репресивні контрзаходи²⁶.

Підпільна мережа ОУН(б) активно діяла і на території самої Німеччини, де тереновим провідником був Василь Безхлібник-‘Беркут’, ‘Еней’²⁷. Там існувала доволі велика українська діаспора, що складалася з емігрантів, які прибули сюди після Української революції 1917—1921 рр., студентів німецьких вищих шкіл, а також добровільних робітників і вивезених нацистами на примусові роботи, яких із ходом війни ста-

вало дедалі більше. Усіх цих людей ОУН(б) прагнула підтримати й організувати під гаслами боротьби за Українську державу. Зокрема, оунівці поширювали антинацистські листівки, надруковані на циклостилі, серед українських остарбайтерів. Розслідуванням підпільної діяльності займалося дрезденське Гестапо, де працював В. Вірзінг. У вересні 1942 р. йому вдалося заарештувати кур'єра ОУН(б) Сороку і завдяки цьому наступного місяця розгромити мережу ОУН(б) Дрездена, заарештувавши десятьох її членів²⁸. Ця справа й ознаменувала початок його кар'єри як ліквідатора укра-

²⁶ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 145.*

²⁷ *Безхлібник Василь (27.02.1913—2.06.1995) — закінчив Філію Академічної гімназії у Львові (1933), після чого вивчав економіку в Берліні і Мюнхені. Політв'язень польських тюрем (1934—1936 і 03—09.1939). Учасник II Великого Збору (ВЗ) ОУН в Кракові (31.03—3.04.1941). Тереновий провідник ОУН Німеччини (1941—12.1942), в'язень тюрми в Берліні та концтабору Заксенгаузен (з 5.05.1943, табірний № 65620), вишов на волю 20.10.1944 р.*

²⁸ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 353—354.*

їнського націоналістичного руху. Внаслідок цього В. Вірзінг дістав підвищення: його перевели на посаду оперативного співробітника реферату IV-Д-3 («боротьба з іноземцями з ворожих держав») Гестапо. Невдовзі за активної участі Вірзінга таємна державна поліція ліквідувала бандерівські осередки по всій Німеччині²⁹.

Вірзінг якнайкраще підходив для роботи у підрозділі Гестапо, що працював з іноземцями. Адже він знав крім німецької та латвійської мов ще російську, литовську, польську і, як згодом виявилось, розумів українську³⁰. Наскільки можна судити зі спогадів оунівців, які проходили слідство у В. Вірзінга, його вправна російська мова була головною підставою для підозр у роботі на НКВД. Поки жодних документів, які б це підтверджували, не знайдено. Більше того, радянська агентура була переконана, що В. Вірзінг був подвійним агентом Англії в Гестапо³¹.

У кур'єра Сороки були знайдені листівки антигітлерівського змісту та адреси українців, що мешкали в Берліні. Серед цих адрес виявилась поштова скринька його зверхника, головного зв'язкового ОУН(б) для Німеччини Миколи Румежака-«Клима». Під час його арешту 1 листопада 1942 р. німці знайшли адреси інших оунівців та інші компрометуючі матеріали. Вірзінг зумів вибити з арештованих багато цінних відомостей, зокрема адресу, за якою проживав із дружиною та дітьми член ОУН(б) Микола Гайдар (його квартира слугувала явкою)³².

Великий провал підпільної мережі ОУН(б) в Німеччині стався тоді, коли німецькі спецслужби змогли викрити лінію кур'єрського зв'язку між головним центром ОУН(б) в Берліні і Проводом у Львові. Поліція безпеки влаштувала засідки на конспіративних квартирах і заарештувала в будинку подружжя Гайдар у Берліні чотирьох кур'єрів ОУН(б) з дистрикту «Галичина»³³. Серед арештованих були студент берлінської політехніки Юрій Кравчук-«Борис» і сту-

²⁹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 18—19.

³⁰ StAN. — I 2959. — Band IV. — S. 112.

³¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 43.

³² Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 18; Макара В. Кат Вірзінг... — С. 90.

³³ Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 354.

Іван Климів – член Проводу ОУН(б)

дентка стоматології з Мюнхена Галина Столяр³⁴. У них знайшли багато компромату: пропагандивні матеріали, підроблені документи, фальшиві хлібні картки. Кур'єри прибули до Берліна зі Львова. Їх послав незалежно одне від одного член Проводу ОУН(б) Іван Климів-‘Легенда’ із завданням передати інструкції щодо зміни методів конспірації та приготування до нових репресій Гестапо. Допити кур'єрів проводив В. Вірзінг. Г. Столяр вперто мовчала і, не зрадивши ані слова організаційної інформації, померла від тортур 27 грудня 1942 р.³⁵. Олена Вітик зі слів своєї співкамерниці ствер-

джувала, що Г. Столяр повісилася після особливо нестерпного допиту³⁶. Натомість сестра Галини Лідія Столяр-Лугова була переконана, що гестапівці інсценізували самогубство вже мертвої Столяр, аби приховати сліди злочину. Так стверджували численні в'язні, і про це свідчить офіційне повідомлення Гестапо батькам, де вказано фіктивну причину смерті — запалення легенів³⁷. Як ми побачимо далі, таким способом «замітання слідів» гестапівці користувалися не раз. Другий кур'єр Ю. Кравчук, не витримавши катувань, зламався і видав адреси конспіративних квартир

³⁴ Столяр Галина (Олена) (5.03.1916—27.12.1942) — зв'язкова Крайової ексекутиви (КЕ) ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ) (1940), заарештована НКВД (09.1940) та суджена на т.зв. Процесі 59-ох (15—18.01.1941). На початку війни вирвалася з тюрми, у кін. 1942р. заарештована Гестапо і закатована на допитах.

³⁵ Визначні українські жінки: матеріали і гутірки. — Вип. 24. — Нью-Йорк, 1967. — С. 83—84; Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 19.

³⁶ Вітик-Войтович О. З академії мистецтв у тюрму і концетрак... — С. 29.

³⁷ Лугова Л. Стежками минулого (спогади). — Буенос-Айрес: Вид-во Юліяна Середняка, 1984. — С. 109.

ОУН(б) у Львові³⁸. Так Гестапо здобуло інформацію про верхівку Організації.

До 20 листопада 1942 р. внаслідок гестапівських облав було заарештовано багатьох членів ОУН Лейпцига, Гамбурга, Гільдесгейма, Берліна, Ганновера та Потсдама (разом 210 осіб), а також Брауншвейга (48 осіб). Таким чином до 1 грудня на території Райху було викрито значну частку осередків українського націоналістичного підпілля³⁹.

Допитуючи шофера-інструктора Антона Сікорського, що працював у Берлінській автошколі і, за даними СД, «готував бандерівських кур'єрів», Вірзінг сім разів доводив заарештованого до втрати свідомості, б'ючи залізною спіраллю⁴⁰.

В'язень концтабору Равенсбрюк Пелагія Дністрянська так описувала хід слідства у своїй справі в Берліні: «В слідчій кімнаті прийняв мене криком Вірзінг, спершу в німецькій, а потім в російсько-українській мові. Людей, знімки яких він мені показував, я не пізнала нікого. Тоді він почав бити мене кулаками по лицю й голові яких дві години. На руці в нього був грубезний золотий перстень з монограмою. Мені з уст і з носа потекла кров. Другого дня возили мене автом, відчинивши протилежні вікна навстіж. Від протягу я дістала сильний біль усіх зубів і прикрив шум у вухах. Потім покликали мене знову на слідство. Вірзінг вдавав, що не бачить моєї спухлої голови й далі бив мене кулаками в лице і в

³⁸ Лобай В. *З моїх переживань...* — С. 86, 87—88; Мудрик-Мечник С. *Закордонні частини ОУН...* — С. 19. У В. Макара є плутанина: в одному місці стверджується, що Ю. Кравчука заарештовано в Берліні, в іншому — що на кордоні Райху і Генерал-губернаторства в м. Катовіце. Проте, зважаючи на те, що інформація про знайдені в нього хлібні картки та інші підроблені документи співвідноситься з повідомленням СД від 20.11.1942 р. про арешт кур'єрів у Берліні, можна зробити висновок, що Ю. Кравчук потрапив у руки Гестапо саме там. (Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 354).

³⁹ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 354; Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 р. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Мс, 2007. — Зб. 7. — С. 229.*

⁴⁰ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 362; Лисяк О. Суд над Вірзінгом...* — С. 3.

Пелагія Дністрянська

голову. Я завважила, що навіть гештапівці виходили з кімнати, щоб не дивитися...»⁴¹.
У той час, восени 1942 р., військова референтура Проводу ОУН(б) наполегливо працювала над створенням запасів зброї і спорядження, обліком і підготовкою військових фахівців, розробкою проектів організації і розгортання збройних загонів, що від 1943 р. стануть відомими як Українська повстанська армія. У жовтні 1942 р. тимчасовий Провідник ОУН(б) Микола Лебедь скликав конференцію Проводу і військової референтури, на якій постановлено розробити проект організації партизанської армії, що було покладено на ініціативну групу військових фахівців на чолі з І. Климовим⁴². Ця діяльність не пройшла повз увагу німецьких спецслужб, які пильно стежили за всіма проявами «нелегального руху Бандери». У другій половині листопада з Німеччини до Львова відряджено групу відповідальних співробітників Гестапо для розшуку і арештів членів найвищих структур ОУН(б). Вони привезли з собою і Ю. Кравчука, який вказував їм адреси конспіративних квартир, де гестапівці влаштували засідки⁴³. Так, 20 листопада 1942 р. на квартирі по вул. Нарутовича, 34, де проживав член ОУН Федір Луцишин⁴⁴ (заарештований ще раніше), були схоплені Сильвестр Скоробогатий-‘Граб’, ‘Сивий’

⁴¹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 6.

⁴² Патриляк І., Пагіря О. Військова конференція ОУН(б) 1942 р. і розробка планів зі створення українських збройних сил // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2008. — № 1/2(30/31). — С. 493—494.

⁴³ Лобай В. З моїх переживань... — С. 86—88.

⁴⁴ Луцишин Теодор (Федір) (24.03.1920—23.05.1991) — член ОУН, технічний працівник театру М. Заньковецької, заарештований і ув'язнений Гестапо у Львові, політв'язень концтабору Аушвіц.

та Іван Шимчук-‘Батько’⁴⁵. Арештовували їх Мюллер і Шульце — колеги Вірзінга⁴⁶.

21 листопада 1942 р. гестапівці «накрили» одну з явочних квартир ОУН(б) на вул. Жулинського, 7 (тепер Академіка Філатова). Коли штурмшарфюрер СС Герхард Шарфф разом з іншим службовцем кримінальної поліції арештовував п'ятьох оунівців, до помешкання зайшов член Проводу Дмитро Маївський. Побачивши облаву, він пострілом у голову вбив Шарффа і поранив службовця Крипо, а сам, незважаючи на поранення, втік через вікно⁴⁷. За це 27 листопада нацисти за наказом Вірзінга⁴⁸, який у той час перебував у Львові, розстріляли 27 націоналістів, ув'язнених у Львові (серед них — брат дружини С. Бандери Лев Опарівський, провідний член ОУН(б) Омелян Лапунька

Федір (Теодор) Луцишин

⁴⁵ *Скоробогатий Сильвестр-‘Сивий’ (30.04.1917 — ?) — член ОУН з 1938 р. У 1939 — 1941 рр. — в еміграції в Польщі. Повернувся в 1941 р. 20.11.1942 р. заарештований Гестапо, в'язень концтабору Аушвіц (3.10.1943 р. — 15.11.1944 р.; табірний № 154993). Після звільнення повернувся в Україну німецьким літаком із завданням від С. Бандери разом з Ю. Лопатинським (кін. грудня 1944 р.). У 1945—1946 рр. — керівник центрального технічного зв'язку ОУН(б). Заарештований 21.08.1946 р. Звільнений у 1956 р.; Шимчук Іван-‘Батько’, ‘Василь Турко’, ‘Володимир Шарко’ (17.05.1912—26.03.1982 (за ін. даними — 16.11.1982) — член УВО (1928), ОУН, заарештований польською поліцією 09.1933 р., в'язень польської тюрми (1934—3.01.1936). Надрайонний провідник ОУН північно-західної частини Радехівського повіту (1936). Заарештований Гестапо 20.11.1942 р. у Львові, політв'язень німецьких тюрем і табору Аушвіц (до 18.11.1944 р.). Згодом на еміграції в Канаді.*

⁴⁶ *Турко В. Спогади з Радехівщини... — С. 173—174.*

⁴⁷ *Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 3. — Львів, 1998. — С. 31; Турко В. Спогади з Радехівщини... — С. 174; Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 р... — С. 228.*

⁴⁸ *[Турчиняк] В. Моя співпраця з підпіллям ОУН... — С. 182—183; Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів та Яр. Старуха... — С. 125; Недовіз Д. Спогади з молодих літ... — С. 77.*

Листівка ОУН(б) із переліком розстріляних 27.11.1942 р. націоналістів (зворотний бік)

Братська могила націоналістів, розстріляних Гестапо 27.11.1942 р. неподалік Старої Ягільниці

Пам'ятник розстріляним Гестапо у Львові 27.11.1942 р.

Омелян Лапунька

Андрій П'ясецький

та член УДП Андрій П'ясецький), і 52 — у Старій Ягільниці біля Чорткова⁴⁹.

Зв'язкову ОУН(б) Володимиру Турчиняк Гестапо зловило ще в жовтні 1942 р. Увесь час вона відкидала всі звинувачення гестапівців і не давала жодних свідчень про свою підпільну діяльність. Після війни вона згадувала: «Деся під кінець листопада 1942 року мене викликали на допит до самого Вірзінга, який саме тоді приїхав до Львова з Берліну, на «остаточну ліквідацію українського «відерштандсбевеунг» (руху опору)». Він віднісся до мене дуже гостро і «на привітання» дав мені такого стусана під ніс своїм страшним кулаком, що я втратила кілька зубів у горішній щоці...»⁵⁰.

Тоді ж, у листопаді 1942 р. Гестапо вдалося вистежити голову бандерівської кур'єрської мережі Володимира Лобая-‘Вугляра’⁵¹. Влаштувавши засідку на нього, арештували ще 5 осіб⁵². Лобай так згадував свої допити в центральній установі Гестапо на вул. Пелчинській (нині Вітовського): «Я побачив Вірзінга щойно другого або третього

⁴⁹ Куп'як Д. Спогади нерозстріляного... — С. 167; Ковальський П. На Лонцького — в тіні Піскової гори... — С. 495; Недовіз Д. Спомини з молодих літ... — С. 78.

⁵⁰ [Турчиняк] В. Моя співпраця з підпіллям ОУН... — С. 182—183.

Богдан Криницький

дня переслухання. Начальник, який почав мене допитувати, сильно кричав на мене, але не бив. Били мене два дольмечери [перекладачі — І.Б.], між ними проклятий кат-юда українського походження Тютюнник. Вірзінг вдарив мене сильно раз, але я не впав, і він мене більше не бив. Я до нічого не признавався. Вірзінг говорив по-російському... Крім биття, мучили ще електризуванням по лицю і голові та інших частинах тіла. Звичайно брали на “переслухання” вночі, а рано змасакрованого приводили до камери...”⁵³.

Шукаючи за ‘Вуглярем’ і ‘Легендою’, Гестапо заарештувало між іншими директора школи Возняка. Згодом його звільнили, але від тортур В. Вірзінга він збожеволів⁵⁴. Серед тих, хто потрапив у гестапівський полон⁵⁵, також

⁵¹ Лобай Володимир-‘Вугляр’, ‘Сліпий’ (27.10.1911—31.01.1974) — повітовий провідник ОУН Радехівщини (1930—1938), окружний провідник ОУН Сокальщини (1938), політв’язень польських тюрем (1938—1939), суспільний референт КЕ ОУН Північно-західних українських земель (1940—1941), учасник похідних груп ОУН (1941), керівник відділу зв’язку при організаційній референтурі Проводу ОУН (1942), заарештований Гестапо 11.1942 р., політв’язень німецьких тюрем і таборів Аушвіц і Мельк.

⁵² Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942—1943) / упор. В. Косик. — Т. 3. — Львів, 1999. — С. 31.

⁵³ Лобай В. З моїх переживань ... — С. 87, 94.

⁵⁴ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... — С. 130.

⁵⁵ Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 19; Частковий список членів ОУН — жертв нацизму // Голін України. — 2010. — № 40. — 26 жовтня. — С. 42; Куп’як Д. Спогади нерозстріляного... — С. 168.

⁵⁵ Башук Петро-‘Чок’ (26.11.1911—29.05.1995) — член ОУН з поч. 30-х, член повітового і окружного проводу ОУН Сокальщини, працівник вид-ва «Дешева книжка» у Львові (1935—1936), політв’язень польських тюрем (1937—1939) і табору в Березі Карпутьській (07.1934—03.1935), керівник ОУН на Поліссі (1939), повітовий провідник ОУН Белзщини (1939—1941), учасник ІІ ВЗ ОУН (1941), політв’язень концтабору Аушвіц (1943—1944), працівник ОУН у Празі (1946), відтак на еміграції. Чоловік Наталії Леонтович.

були Петро і Наталія Башуки, Богдан Криницький, Галина Платків, Іван Тимчук, Мирон Карпинець⁵⁶.

Зокрема, ось що пережила Галина Платків, підтвердивши це під присягою на процесі проти свого ката: «Вірзінг бив мене в лице рукою і п'ястуком, на якому був величезний товстий перстень. Питав, чи хочу вмерти, як Ольга Басараб. І грозив, що вб'є мене, як вбив і Климова. Бив так, що інші гестапівці заступались за мною, кажучи, що не можна так бити, бо в'язнів водять із тюрми до бюро гестапо вулицями, і їх вид збурує населення...»⁵⁷.

Заарештований Богдан Криницький згадував: «...Мене доставили на Пелчинську, де мені довелося стрінати грубого Міллера [Мюллера — І. Б.], худорлявого Тютюнника, мого росту Вірзінга та руденького Вурма, що мав мою справу... Моє поступування викликало погрози в мою сторону, а згодом побої і тортури... Приходив до себе на підлозі в калюжі крові і води. Ця процедура повторювалася кількакратно й тільки змінялися опричники. Коли катом був німецький прихвостень Тютюнник, то я крім побоїв чув його крик: “маєш ОУН!.. маєш Бандеру!”, тратив притомність, не чув нічого»⁵⁸.

У перших числах грудня 1942 р. у Львові знову зібралася на конференцію військова референтура, щоб відзвітувати Проводу про проведену роботу з підготовки до формування військових сил⁵⁹. Довідавшись про це, 4 грудня нацисти провели широкомасштабну облаву, в ході якої схопили 18 оунівців, переважно працівників військової, пропагандивної і організаційної референтур Проводу ОУН(Б), в т.ч. трьох членів Проводу: Івана Климова-‘Легенду’, Ярослава Старуха-‘Синього’, ‘Стяга’ і Дмитра Грицаця-‘Дуба’, ‘Перебийноса’⁶⁰. Їх допитував сам Вірзінг.

Леонтович-Башук Наталія-‘Ната Ленко’ (5.01.1918—30.03.1995) — вихованка Пласту, член ОУН, зв’язкова. Перейшла з Польщі через Чехословаччину на Захід у 1946 р. Дружина Петра Башука.

Карпинець Мирон-Іван (1923—17.05.1988) — молодості був членом охорони провідників ОУН. Арештований гестапо 1942 р. В’язень концтабору Заксенгаузен. По війні працював в українській друкарні «Цицера» в Мюнхені та був членом обласного проводу ОУН.

⁵⁷ Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.

⁵⁸ Криницький Б. У вирі боротьби за Українську державу на терені Німеччини... — С. 34.

⁵⁹ Патрисяк І., Пагіря О. Військова конференція ОУН(Б) 1942 р... — С. 494—495.

⁶⁰ Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941—1942) / упор. В. Косик. — Т. 2. — Львів, 1998. — С. 361.

Заарештованого 2 грудня 1942 р. члена ОУН(б) Степана Семенюка⁶¹, власника конспіративної квартири, на якій час від часу перебував Клімів, катували Вірзінг зі своїми помічниками, домагаючись свідчень. С. Семенюк згадував: «Я стояв твердо на позиції, що я не знав правдивого прізвища Легенди і не знав про його функції в організації... Мене відливано водою і тортуровано далі, але я повторював все те саме. Мене сконфронтовано з Легендою [тобто проведено очну ставку — І.Б.], але він потвердив те саме, що я сказав. На цій першій і останній конфронтації зі мною Легенда був дуже збитий, весь у синяках і ледве говорив, але погляд його був рішучий, мов би говорив — убий, не здамся!»⁶².

І. Клімів також відмовлявся давати свідчення⁶³ і внаслідок катувань Вірзінга, Мюллера, Вурма, Шульце і фольксдойча-українця Тютюнника помер у день арешту 4 грудня⁶⁴.

Я. Старуху довелося витерпіти довгі тортури у гестапівських катівнях: «Спец від українських справ оберштурмфюрер Вірзінг вітає на порозі ударом засушеної бичиці [статевий орган бика, який використовували як знаряддя тортур — І.Б.] через голову. “А, С[тарух]! Вітаємо!”. І падають удари. В голові шумить... Яку функцію виконував в Організації? Брак задовільної відповіді. “Роздягайся!” Два помічники заковують рукави. Вибирають два середньої грубости дручки. Молотьба триває довго. Так довго, що один з опричників змучився й передає закривавлений дручок третьому. Другий, — Мюллер, зіпрів, обтирає піт, але дручка не покидає. Удари дручків перехрещуються від шиї до ніг по цілих плечах... Дручок працював на переміну з чоботом. Вечір, ніч, ранок. Рука зломана в двох місцях, пальці обох рук поломані, вихитуються в усі сторони. В грудях страшний біль [...] “Ти написав історію України?”⁶⁵ Дручок при праці. Б’є сам Вірзінг. — “Це за

⁶¹ Семенюк Степан — зв’язківець Проводу ОУН(б) у Львові; заарештований 2.12.1942 р. В’язень тюрми на Лонцького у Львові і концтабору Заксенхаузен.

⁶² Семенюк С. А їм ім’я — легіон... — С. 14.

⁶³ Казанівський Б. Шляхом «Легенди»... — С. 282.

⁶⁴ [Турчиняк] В. Моя співпраця з підпіллям ОУН... — С. 185; Казанівський Б. Шляхом «Легенди»... — С. 282; Куп’як Д. Спогади нерозстріляного... — С. 168; Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5.

⁶⁵ Йдеться про працю Я. Старуха «Тисяча років життя й боротьби українського народу (Короткий нарис історії України)». Див.: Літопис УПА. Нова серія. — Т. 21... — С. 246—462.

історію. Захотілось тобі самостійної? України не було, нет і не будет!” — Так дослівно в російській мові. Невже ж НКВД в гестапівським мудирі? Вияснення не помагають. Вірзінг осатанів. А дальше: “Де шеф? Де друкарні? Хто в проводі?”. Що дальше, не пам’ятаю...»⁶⁶. Щоб не видати організаційну інформацію, Старух чотири рази намагався накласти на себе руки. Пробирав повіситися в камері, але невдало: першого разу урвався рушник, що виконував роль зашморга, а вдруге зламалася віконна рама, до якої рушника прив’язували. Стрибав у проліт між сходами з четвертого поверху, але зламав лише руку, пальці та кілька ребер⁶⁷. Під час конвоювання по вулиці він учинив спробу втечі в надії, що конвоїри його застрелять, та цей план теж не вдався — його схопили без пострілів⁶⁸. В одній камері № 144 львівської в’язниці на вул. Лонцького (нині — вул. Степана Бандери) разом зі Старухом утримувався і військовий референт Проводу ОУН(б) Дмитро Грицай, якого теж допитував Вірзінг із застосуванням тортуру⁶⁹.

Серед спійманих 4 грудня 1942 р. оунівців був і зв’язківець Проводу ОУН(б) для спецдоручень Петро Ковальський-‘Кюпач’⁷⁰. У нього залишилися такі спогади про допити в Гестапо: «В іншому випадку під час мого переслухання прилетів Вірзінг... Він говорив лиш російською мовою. Коли він так душив мене до неприємності... секретарка нарбила крику в моїй обороні. Вірзінг, що попав в транс шалу, мусів нарешті випустити мене із своїх ведмежих лап і вийшов з канцелярії»⁷¹.

⁶⁶ Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія... — С. 137—138.

⁶⁷ Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... — С. 128, 130.

⁶⁸ Там само. — С. 130; Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія... — С. 137—138.

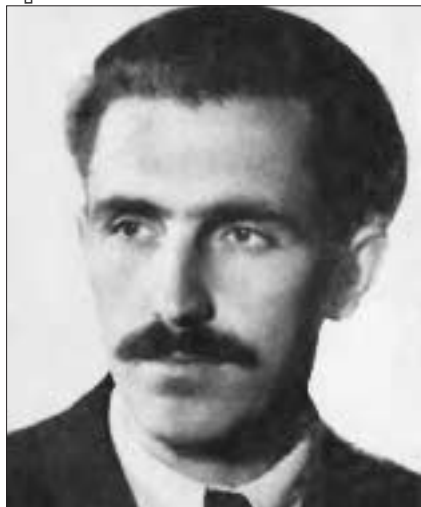
⁶⁹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; Криницький Б. У вирі боротьби за Українську державу на терені Німеччини... — С. 34.

⁷⁰ Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942—1943) / упор. В. Косик. — Т. 3. — Львів, 1999 — С. 127; Мороз В. Ярослав Старух (нарис життя і діяльності) // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 21... — С. 112.

Ковальський Петро (13.07.1916—28.03.1988) — член ОУН, політв’язень польських тюрем. Вояк «Карпатської Січі» (1939), після окупації Закарпаття — на еміграції в Словаччині, студент Торговельної академії в Братиславі. Співорганізатор і комендант військової школи ОУН(б) в Великих Мостах. Заарештований Гестапо у Львові, політв’язень німецьких концтаборів Аушвіц, Маутгаузен, Мельк, Ебензес. Після війни — в еміграції в Канаді.

⁷¹ Ковальський П. На Лонцького — в тіні Піскової гори... — С. 495.

Дмитро Грицай – військовий референт Проводу ОУН(б)

Петро Ковальський – зв'язківець Проводу ОУН(б) для спецдоручень

Особливо тортурував Вірзінг співробітника Служби безпеки ОУН(б) Івана Кашубу-‘Чада’, ‘Пластуна’⁷². «Він та інші били мене так, що я непритомнів, і тоді мене обливали водою. Коли я весь у крові, лежачи на долівці, просив води, Вірзінг відповів, що тоді лише дадуть води, коли скажу, що знаю. “Тіло від костей відіб’ю!” — кричав кат до мене. “Уб’ю, як Легенду вбив! Ви повстали проти Росії і Німеччини. Це ще нікому не вийшло на добре...” — повчав мене Вірзінг. Мою голову впихали поміж планшетами спинки крісла, ставали ногою на голову й били. Вірзінг кидався на мене, коли я лежав скривавлений на землі, і бив мене сталевією пружиною з сталевією кулею на кінці так, що куля відлетіла, а він обернув пружину другим кінцем і бив так, що вона розлетілась на тріс... Коли мене відводили до авта, я повз по сходах руками й ногами...» — розповідав Кашуба німецькому суду⁷³. Він потрапив у Гестапо в час масштабних

⁷² *Кашуба Іван (7.10.1919—4.01.1995) — член ОУН (1937), заарештований і ув’язнений Гестапо у Львові, в концтаборі Аушвіц від 2.10.1943 р., звільнений 15.11.1944 р. Референт СБ ЗЧ ОУН (1951—1995).*

⁷³ *Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.*

Анна Хоркава

Лідія Учарма

німецьких облав, 2 грудня 1942 р. Разом із Кашубою на його квартирі по вул. Кохановського (нині — Костя Левицького) у Львові заарештували без розбору всіх, хто там був⁷⁴.

Ще один кур'єр Проводу ОУН, студент медицини Іван Шевчук⁷⁵, потрапив в облаву біля будинку № 3 на вул. 29 Листопада (нині — Євгена Коновальця) 5 грудня 1942 р. Йому допити запам'яталися так: «Зразу мав мою справу Вірзінг і ще один його помічник. Вони мене при кожному переслуханні жорстоко побивали. Потім мою справу перебрав інший німець — лисий, хитрий; той вже мене не бив»⁷⁶.

Гестапо продовжувало вистежувати учасників націоналістичного підпілля. Наприкінці грудня було кинуте за ґрати ще 25 бандерівців у Ватенштедті, Готі й Брауншвейгу, п'ятьох у Франкфурті-на-Майні та п'ятьох у Празі⁷⁷.

⁷⁴ Шевчук І. *Із спогадів про Ів. Климіву і Яр. Старуху...* — С. 133.

⁷⁵ Шевчук Іван (9.10.1922—18.07.1971). Член ОУН, зв'язковий Проводу ОУН, заарештований Гестапо 5.12.1942, ув'язнений у Львові, відтак в концтаборах Аушвіц та ін.

⁷⁶ Шевчук І. *Із спогадів про Ів. Климіву і Яр. Старуху...* — С. 134.

⁷⁷ Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942—1943) / упор. В. Косик. — Т. 3. — Львів, 1999. — С. 43—44.

7 грудня 1942 р. німці заарештували провідника Крайової ексекутиви ОУН(м) західноукраїнських земель Тому Лапичака, його наречену Аріадну Котко і члена ОУН(м) Петра Генґала. Арешти й допити в брутальний спосіб проводив сам Вірзінґ⁷⁸. Т. Лапичака тримали три місяці у в'язниці на Лонцького, після чого перевели в Берлін, а відтак — до Заксенгаузена. А. Котко опинилася в жіночому концтаборі Равенсбрюк⁷⁹. П. Генґала в березні—квітні 1943 р. Вірзінґ допитував у Берліні⁸⁰.

9 грудня 1942 р. заарештували студентку медицини зі Львова Анну Ганкевич-Хоркаву⁸¹. Через чотири місяці слідства у В. Вірзінґа її відправили в концтабір Равенсбрюк⁸².

27 лютого 1943 р. СД повідомляло свій штаб про результати роботи за грудень попереднього року: «Під час заходів, вжитих проти Організації Українських Націоналістів — групи Бандери, гестапо Берліна заарештувало останнім часом 136 осіб за нелегальну діяльність. Арешти тривають»⁸³. Тоді схоплено теренового провідника Василя Безхлібника-‘Беркута’, Дем’яна Кордубу-‘Ромка’⁸⁴, Олену Вітик-‘Дарку’, ‘Хмару’⁸⁵, Лідію Укарму⁸⁶. Усім їм довелося витримати побої Вірзінґа і його поплічників.

⁷⁸ StAN, I 2959, Band I, S. 70. I. Шевчук стверджував, що арешт Т. Лапичака стався у листопаді і що його невдовзі швидко звільнили. (Шевчук І. *Із спогадів про Ів. Климів та Яр. Старуха*... — С. 138). Але з інших джерел відомо, що Т. Лапичак залишився за ґратами.

⁷⁹ Пундій П. Д-р Тома Лапичак (1914—1975). Біографічний нарис життя і праці // Лікарський вісник. Журнал Українського лікарського товариства Північної Америки. — 2005. — Ч. 2 (154). — С. 67; Лисяк О. Кат Вірзінґ — поліційним достойником в ІРО... — С. 5.

⁸⁰ StAN. — I 2959. — Band II. — S. 278.

⁸¹ Ганкевич-Хоркава Анна (1914—1974) — провідний член ОУН, лікар. Вивчала медичні науки у Львівському ун-ті, де вступила в ОУН. В 1941 р. короткоочолювала Львівський терен. 9.12.1942 р. була арештована Гестапо. Після чотиримісячного слідстві її перевезено до концтабору Равенсбрюк. У травні 1944 р. переведена в Нойбранденбург і Карлсбад. По війні в еміграції в США. У боротьбі за Українську державу... — С. 1006.

⁸² Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942—1943) / упор. В. Косик. — Т. 3. — Львів, 1999. — С. 63—64.

⁸⁴ Кордуба Дем’ян (11.04.1915—після 1984) — студент хімії Берлінської політехніки, референт СБ теренового проводу ОУН(б) Німеччини. Політв’язень концтабору Заксенгаузен.

⁸⁵ Вітик (за чол. Войтович) Олена (8.05.1921—?) — студентка Академії мистецтв, провідниця жіночої мережі ОУН(б) Берліна. Заарештована 11.12.1942 р., політв’язень концтабору Равенсбрюк.

«Мене відведено на келію, — свідчив на суді в 1951 р. Дем'ян Кордуба, — через відкрите вікно доходили крики Олександра Масляника і відгомін ударів. Я начислив їх коло 200, потім почув його притишений стогін і все втихомирилося. Прикликано мене. Після кількох запитань російською мовою Вірзінг доручив двом людям поклик. Вони тримали мене за голову й ноги, а Вірзінг бив залізною штабою по крижах. Змучившись, відсилав до Шенемана на допит, а відпочивши, продовжував биття. Це тривало від 8-ї до 1-ї години ночі. Коли мене відвели на келію, я побачив там скатованого Масляника, що непорушно лежав на долівці. В наступних чотирьох днях Вірзінг продовжував зі мною цю саму процедуру». «Коли опісля у в'язниці, мене, важко скатованого, привели до лікаря, цей сказав: “Це певно бандерівець...”»⁸⁷. Внаслідок побоїв Д. Кордубі видалили одну нирку.

«В моєму помешканні в Берліні з'явилося двоє мужчин, — розповідав член ОУН(б), лікар і літератор Нестор Процик⁸⁸. — Вони представилися урядниками Гештапо і заявили, що я арештований. Одним із них був Вірзінг, людина високої і кремезної будови. Він після кількох слів сильним ударом кулака під бороду повалив мене на канапу, засипаючи мене при цьому брутальною лайкою й погрозами... Маю поламані ребра — пам'ятку Вірзінгового слідства на ціле життя...»⁸⁹.

Протягом 1943 р. Вірзінг постійно курсував між Берліном і Львовом, адже й там, і там тривали розшуки бандерівців.

⁸⁶ Укарма (за чол. Марцюк) Лідія (1.04.1920—після 1995) — студентка, член жіночої мережі ОУН(б) в Берліні, фінансовий референт і заступниця районного провідника. Політ'язень концтабору Равенсбрюк.

⁸⁷ Лисяк О. Суд над Вірзінгом...— С. 3.

⁸⁸ Процик Нестор (07.11.1912 — 30.06.1973) — член УВО, ОУН. Закінчив Тернопільську українську гімназію, навчався в Ягеллонському університеті на медичному факультеті. Член ОУН, заарештовувався польською поліцією (1939). Продовжив студії в Берліні. Політ'язень німецьких тюрем і концтаборів. Призначений С. Бандерою відповідальним за мережу ОУН(б) у Франції (1946), мешкав у Парижі. Здобув ступінь доктора медицини в Сорбонні (1949). Згодом на еміграції в Канаді та США, працював лікарем-асистентом, професором психіатрії, директором психоневрологічної лікарні, викладав в університеті. Активний громадсько-політичний діяч, публіцист, поет.

⁸⁹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО ...— С. 5; Кичук Г. «Ти прости, рідний краю, за роздуку з тобою!» // Медична академія. — 2012. — № 19 (324). — 6 жовтня. — С. 10.

Юрій Лопатинський — кур'єр для спецдоручень Проводу ОУН(б)

23 квітня 1943 р. на берлінському вокзалі були заарештовані новий тереновий провідник ОУН(б) Німеччини Володимир Федак-‘Траб’⁹⁰ і кур'єр для спецдоручень Проводу Юрій Лопатинський-‘Калина’, ‘Шейк’⁹¹. В. Федак того ж дня після допиту у Вірзінга отруївся прихованим у спідній білизні ціанистим калієм, аби не зрадити перед гестапівцями організаційних таємниць⁹².

30 квітня 1943 р. у Празі Гестапо взяло члена ОУН(б), випускника Українського Вільного Університету (УВУ) Омеляна Антоновича⁹³ і через три дні доставило його в тюрму на Александерплац у Берлін⁹⁴. Через 10 днів Антоновича викликав на допит В. Вірзінг. «Чоловік років 40-50, на голову вищий від

⁹⁰ Федак Володимир-‘Траб’, ‘Вова’ (24.06.1914—23.04.1943) — вихованець Пласту, провідник Юнацтва ОУН Перемиського повіту (1932—1934), округи. Політв'язень концтабору Береза Картузька (07.1934—10.1935; 1939). Навчався у Кракові, голова Української студентської громади в Кракові. Чотовий «Карпатської Січі» (1939). Учасник II ВЗ ОУН у Кракові (31.03.—3.04.1941). Тереновий провідник ОУН в Німеччині (1943). Заарештований Гестапо в Берліні 23.04.1943 р. Отруївся в тюрмі.

⁹¹ Антонович О. Спогади... — С. 291.

⁹² Антонович О. Спогади... — С. 298; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 43.

⁹³ Антонович Омелян (6.02.1914—28.02.2008) — студент факультету права Люблінського (1932—1933) та Львівського (1933) університетів. Член ОУН (1933). Політв'язень польських тюрем (1933—1936). Студент Вищої Торговельної Академії в Познані (1937—1939). Керівник осередку ОУН в Познані (1938—1939), вояк «Легіону Сушка» (08—09.1939), студент Економічної Вищої Школи в Берліні (1939—1941), співорганізатор батальйону «Роланд» (весна 1941). Заарештований Гестапо в Берліні 15.09.1941 р., ув'язнений в концтаборі Заксенхаузен (09.1941—08.1942). Студент УВУ в Празі (1940—1943), доктор права (5.03.1943). Заарештований Гестапо в Празі 30.04.1943 р., політв'язень тюрми Берліна (04—09.1943) та концтабору Заксенхаузен (09.1943—10.1944), вийшов на волю 20.10.1944 р. Згодом в еміграції в США (від 12.1949 р.).

⁹⁴ Антонович О. Спогади... — С. 291.

мене та потужний своїм тілесним огромом. Чисто вибрите обличчя, вбраний в цивільному, на голові капелюх з дуже широкими крисами. “Ну, пашлі”, — сказав. От, думаю, енкаведист або чекіст на націвській службі. Вигляд просто як з детектива. Він забрав мене лімузином з ескортом з Алекса до будинку гестапо, і тут до своєї кімнати. Зразу почав говорити до мене російською мовою, а відтак перейшов на німецьку, коли побачив, що російську я не дуже знаю, бо німецьку я вживав легко», — записав свої враження О. Антонович у спогадах⁹⁵. Гестапівець вимагав свідчень про членство в ОУН, про діяльність В. Федака і бандерівців узагалі на території Райху. Не діставши потрібних відповідей від підозрюваного, «слідчий лютував, погрожував і кричав, що він знає тих колишніх “руссіше”, а тепер “україніше революціонере”, які глибоко конспіруються. Він знає їхні методи, їхню роботу проти Райху в Україні і тут, але гестапо їх усіх викриє і розгромить [...]. По чотирьох годинах переслухання наказав мені підписати слідчий протокол, на якому збоку на іншому аркуші побачив назвисько Вірзінг. Значить, це мій слідчий»⁹⁶. Перший допит О. Антоновича пройшов без фізичного впливу. Але Гестапо, що понад усе хотіло добути потрібну їм інформацію, дедалі більше втрачало терпець: «Вірзінг викликав мене раз на тиждень, і коли втрачав рівновагу в погрозах, то його ведмежа лапа засвічувала канделябри свічок у моїх очах»⁹⁷. Проте О. Антонович стояв на своєму: членом ОУН не був, ніяких тасмниць не знав, серед знайомих оунівців теж не мав. Вочевидь, Гестапо зайшло в глухий кут: керівник підпілля ОУН(б) в Німеччині мертвий, а з Антоновича та інших заарештованих бандерівців витягти нічого не вдалося, тож «по трьох місяцях прийшли вартові і зняли кайдани з моїх рук, а Вірзінга я ніколи більше не бачив»⁹⁸. На початку вересня 1943 р. О. Антоновича відправили до концтабору Заксенхаузен⁹⁹.

Ю. Лопатинського, який проходив по тій самій справі, перевели до табору ще раніше — у серпні 1943 р. Першим «привітанням», яким звернувся до нього на допиті Вірзінг, був удар

⁹⁵ Антонович О. *Спогади...* — С. 294.

⁹⁶ Там само. — С. 295.

⁹⁷ Там само. — С. 296.

⁹⁸ Там само. — С. 298.

⁹⁹ Там само. — С. 299.

Володимир Лобай – керівник відділу зв'язку при організаційній референтурі Проводу ОУН(б)

кулаком в обличчя. «...Я сидів із скованими руками три місяці безперервно. Мені відмовили права ходити на прохід», — говорив він у 1951 р.¹⁰⁰

У вересні 1943 р. Вірзінг знову у Львові, на вул. Пелчинській. Тут його допитуваним був Теодор Пелех-‘Чорнота’, ‘Рубан’¹⁰¹ — організатор загонів Української народної самооборони (УНС) на Львівщині, який потрапив за грати 25 серпня 1943 р. Його допити відбувались так: «Перше запитання гестапівця Вірзінга — коли я народився, як називаюся і т.д. Тоді Вірзінг запитав, де мої батько й мати? Я відповів, що мою родину вивезли більшовики на Сибір 22.05.41 р. Тоді перекладач

знову почав бити мене палкою по голові і вигукував, що я хочу бути міністром, хочу самостійної України! Твоя, кричав, родина на Сибірі, то ти повинен брати кріса в руки і боротися в рядах німецької армії! Знову перекладач ударив мене палкою по голові. [...] Вірзінг продовжував: “Ти належав до ОУН?” Моя відповідь: “Так”. Перекладач запитав — до якої ОУН, Мельника чи Бандери? Я відповів, що належав до ОУН Бандери. За цю відповідь перекладач знову вдарив мене кулаком у груди, і я знову повалився на землю»¹⁰².

13 вересня 1943 р. за допомогою підроблених документів на конвоювання в'язнів з тюрми на Лонцького у приміщення Гестапо на вул. Пелчинську боївка СБ ОУН під керівництвом К. Цмоця-

¹⁰⁰ Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.

¹⁰¹ Пелех Теодор-Ігор-‘Чорнота’, ‘Рубан’ (14.03.1921—14.06.1988) — член ОУН(б), організатор УНС у Жовківському р-ні Львівщини. Політв'язень німецької тюрми у Львові і концтаборів Аушвіц (табірний № 15918), Бухенвальд, Дора (№ 33256), Берген-Бельзен. По війні — в еміграції в ФРН. Від 1954 р. служив у вартівничих сотнях британської армії. Член теренового проводу ЗЧ ОУН в ФРН.

¹⁰² Пелех Т. Мої молоді літа у вирі боротьби... — С. 177—179.

‘Модеста’ викрала Д. Грицяя і Я. Старуха¹⁰³. А 1 жовтня 1943 р. зі Львова до концтабору Аушвіц пішов великий етап ув’язнених — бл. 1700 осіб. Тоді ж до табору поїхали катівні Вірзінгом В. Лобай, І. Кашуба, Т. Пелех, П. Ковальський, І. Шевчук, Б. Криницький, П. Башук¹⁰⁴. Сам гестапівець був присутній під час сортування в’язнів на групи на тюремному подвір’ї¹⁰⁵.

Ймовірно, з того часу В. Вірзінг перебував на території Німеччини. У Берліні його першим підозрюваним з-поміж провідників ОУН(м) був професор Євген Онацький, журналіст і викладач, заарештований 29 вересня 1943 р. в Римі. Разом з Вірзінгом допит 30 жовтня проводили гауптштурмфюрер СС, кримінальрат (кримінальний радник) Шульце і регірунгсрат (урядовий радник), штурмбанфюрер СС д-р Ганс Гельмут Вольфф¹⁰⁶. Найголовніше, що їм потрібно було від професора, — це його архів листування з іншими членами мельниківського Проводу та українськими націоналістичними організаціями в Америці. Правда, між іншим, Вірзінг висловив таку претензію: «Що це ви пишете по часописах? Не подобаються нам ваші писання»¹⁰⁷. Річ у тому, що Є. Онацький був відомим противником націонал-соціалістичного режиму, щодо якого часто публікував критичні статті в українській пресі. 12 грудня 1943 р. Є. Онацького перевели в барак «Целленбау» концтабору Заксенхаузен, де утримувалися лідери ОУН(б) та інших націоналістичних організацій¹⁰⁸.

Петро Башук

¹⁰³ Мороз В. Ярослав Старух (нарис життя і діяльності)... — С. 119.

¹⁰⁴ Пелех Т. Мої молоді літа у вирі боротьби... — С. 182—183).

¹⁰⁵ Ми-ко. З друзями в неволі // Макара В. Спомини та роздуми... — С. 153.

¹⁰⁶ Онацький Є. У вавилонському полоні... — С. 384.

¹⁰⁷ Там само. — С. 383.

¹⁰⁸ Там само. — С. 388.

*Обер-штурмбанфюрер СС Ганс
Гельмут Вольфф на Нюрнберзькому
процесі*

До початку масових арештів членів ОУН А. Мельника слідчі його не викликали.

У той самий час об'єктами уваги Гестапо стали керівники УНРА Тарас Боровець-‘Бульба’ і Олег Штуль-‘Жданович’, які від 1 грудня 1943 р. перебували у «Целленбау». Допити відбувалися від 3 грудня, протягом понад двох тижнів з перервами, і крім Вірзінга в них брали участь згадані Вольфф, Шульце та гестапівець-стенографіст¹⁰⁹. «Протягом другої половини грудня 1943 року д-р Вольф ще кілька разів “відвідував” мене в камері або викликав до переслухової кімнати, щоб доповнити та узгіднити величезний протокол допитів. Він кожний раз запевняв мене, що

справа, з якою я приїхав, стоїть на добрій дорозі. Мені тільки залишається терпеливо “почекати”...», — писав у книзі спогадів «Армія без держави» Т. Боровець¹¹⁰.

На початку 1944 р. німецькі спецслужби звернули увагу на керівництво ОУН (мельниківців). 26 січня була заарештована й доставлена в концтабір Заксенхаузен уся верхівка мельниківської організації: Голова Проводу українських націоналістів (ПУН) Андрій Мельник (заарештований у Берліні), члени ПУН Дмитро Андрієвський (у Берліні), Володимир Мартинець, Денис Квітковський, Кость Мельник (брат А. Мельника), Михайло Мушинський, Євген Мацях, Осип Бойдуник (усі — у Львові) та ін. Діяч Українського Центрального Комітету Кость Паньківський пізніше так передав мотиви німецької влади, висловлені працівником СД В. Шенком: «Шенк зазначав, що причиною арештів стала

¹⁰⁹ Бульба-Боровець Т. *Армія без держави...* — С. 282— 283.

¹¹⁰ Там само. — С. 284.

підозріла рухливість спокійної до того часу групи Мельника і внутрішня її активізація»¹¹¹. Ярослав Гайвас, один із лідерів ОУН(м), що залишався на волі, причиною арештів вважав спроби мельниківців через емісарів установити контакти із західними союзниками, про що стало відомо німцям¹¹².

11 лютого 1944 р. в Берліні кілька провідників ОУН(м) на чолі з А. Мельником були на допиті, який проводив Вольфф за присутності Шульце та Вірзінга. «При всіх допитах українців д-рові Вольфові товаришив гестапівський агент на ім'я Вірзінг... Він дозволяв собі на грубі, образливі вихватки і більше

допікав українцям, як самі гестапівці СС. Коли хтось не говорив добре по-німецьки, він приходив з російською мовою, хвалячись, що розумів по-українськи», — згадував Д. Андрієвський¹¹³.

Мельниківець Олександр Бойків¹¹⁴, голова Українського Народного Союзу у Франції, був заарештований теж 26 січня 1944 р. 26 квітня його відконвоювали до Берліна. «Допити були дурні, як і дурні дискусії на політичні теми, а саме про самостійність Украї-

Володимир Мартинець — член ПУН

¹¹¹ Цит. за: Киричук Ю. *Український національний рух...* — С. 160.

¹¹² Гайвас Я. *Коли кінчалася епоха.* — Чикаго: Накладом Українсько-Американської Видавничої Спільноти, 1964. — С. 126—127.

¹¹³ Андрієвський Д. *Наше ув'язнення в Оранієнбургу...* — С. 615.

¹¹⁴ Бойків Олександра (28.8.1896—29.9.1968) — старшина УГА, хорунжий. Будучи студентом в Празі, брав активну участь в студентському житті. Від 1926 р. член УВО, від 1928 р. керівник УВО на Празі. Працював адміністратором часопису «Розбудова Нації». Учасник Віденського Конгресу ОУН, а від 1930—1931 рр. секретар Є. Коновальця в Женеві. З 1931 р. мешкає в Парижі, розгорнув організаційно-громадську працю в Українському Народному Союзі. У 1944 р. заарештований Гестапо, політв'язень концтабору Заксенхаузен. Співредактор і редактор низки націоналістичних часописів, член ПУН (1954—1964), член сенату ПУН від 1964 р.

ни. Допити переводив “кримінальрат” Шульце та московський агент на службі німців Вірзінг. Щоб ці люди відзначалися інтелігентністю або знанням української проблеми, не можна сказати. Цупко трималися того, що їм треба “лебенсравм-у” і що їхній “фюрер” є геніяльна людина», — такі враження залишилися в нього¹¹⁵.

Чільні діячі ОУН(м) Володимир Мартинець, Микола Бігун, Михайло Бажанський, Юліян Вассіян, Осип Бойдуник, Кость Мельник, Всеволод Левицький, яких заарештовано 26 січня 1944 р. у Львові, утримувалися у філії концтабору Заксенхаузен — таборі Бреґ у Пруссії. До них Вольфф і Вірзінг приходили протягом квітня—червня 1944 р. Головні звинувачення проти них були сформульовані самим Вірзінгом: «Нам навіть наплювать на те, чи ви що робили, чи не робили. Важне для нас те, що ви були представниками української національної думки, ворожої нам, і це нам вистачає. Ми знищимо вас, і знищимо ще кілька чи кільканадцять, чи навіть кількадесять тисяч “голівки”, і матимемо українську проблему розв’язану. А для решти, отої голоти, що тут її бачите в таборі, маємо буки...»¹¹⁶.

Імовірно, останньою українською жертвою, яка загинула від рук Віллі Вірзінга, був заступник Голови ПУН, в.о. Голови ПУН ОУН(м) на українських землях, відомий український науковець і поет Олег Кандиба-‘Ольжич’, ‘Ідеаліст’. Його схопили 25 травня 1944 р. на конспіративній квартирі по вул. Личаківській, 32 у Львові й етапували до концтабору Заксенхаузен, де в «Целленбау» утримувалися інші провідники ОУН(б) і ОУН(м). Там Ольжича тримали в камері № 14, закутого в ланцюги. 7 червня в «Целленбау» прибули Вольфф, Шульце і Вірзінг. «О 15 год. в камері ч. 14 з грюкотом упали кайдани. Невдовзі після того я почув на коридорі рішучі кроки Ольжича. Ковані черевики так і дзвеніли на камінні. Значить — Вольф, Шульце і Вірзінг провадитимуть “переслухання”. О 20 год. Ольжич повернувся до камери. Його хода не була вже така рішуча. В четвер 8 червня Кунцевіч закомунікував мені таке: “Я зустрів на коридорі сусіда ч. 14, і він устиг мені сказати, що його жахливо

¹¹⁵ Бойків О. За німецькими ґратами в Парижі і Берліні... — С. 622.

¹¹⁶ Мартинець В. Brätz: німецький концентраційний табір... — С. 81.

побили. Я відповів йому тільки: Тримайтеся!»), — згадував товариш по ув'язненню в «Целленбау» В. Стахів¹¹⁷.

9 червня 1944 р. після чергового допиту трійкою Вірзінг — Вольфф — Шульце Ольжича напівживого вкинули до його камери. У ніч з 9 на 10 червня 1944 р. він помер. О 19.45 останки Ольжича спалили в крематорії. Керівництво табору оголосило, що О. Ольжич повісився. Але українці в це не повірили, адже повішеного тіла ніхто з них не бачив. В'язень із сусідньої камери № 15 поляк Є. Кунцевич про самогубство Ольжича дізнався від наглядача, який нібито бачив небіжчика, але теж не повірив у цю версію¹¹⁸. Після того, як його привели в камеру, Кунцевич не чув жодного звуку звідти, хоча, коли людина вішається, чутно її рухи. Отже, найправдоподібніше, побитий на допитах Ольжич лежав на підлозі доти, поки його серце не зупинилося¹¹⁹.

Примітно, що до жодного члена Проводу ОУН(м) німці не застосовували фізичних тортур, окрім О. Ольжича. На допитах він поводився виключно сміливо, всіляко демонстрував презирство до слідчих¹²⁰. Ольжич, на відміну від інших мельниківців, був активним прихильником лінії боротьби проти німецьких окупантів і співробітництва з ОУН(б). 15 травня 1944 р. Голова Бюро Проводу ОУН(б) і Головний командир УПА Р. Шухевич запропонував О. Ольжичу надсилати своїх підлеглих в лави УПА, на що останній погодився¹²¹. Але інші члени мельниківського Проводу були проти.

У цей самий час німці допитували й секретаря А. Мельника, члена Головної управи Українського національного об'єднання (УНО) Михайла Селешка¹²². Він залишив докладні спогади про своє

¹¹⁷ Стахів В. Як загинув О. Ольжич... — С. 124.

¹¹⁸ Стахів В. Як загинув О. Ольжич... — С. 124; Лапичак Т. Як згинув Олег Кандиба-Ольжич... — С. 121.

¹¹⁹ Лапичак Т. Як згинув Олег Кандиба-Ольжич... — С. 121—122.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Киричук Ю. Український національний рух 40—50-х років ХХ століття... — С. 161.

¹²² Селешко Михайло (4.10.1901—27.04.1981) — підстаршина УГА (1918—1919), член УВО (1920). Заарештовуваний польською поліцією, втік за кордон. Секретар провідників ОУН Є. Коновальця (1929—1938) та А. Мельника (1938—1941), організатор Української пресової служби в Берліні, заступник керівника відділу окремих справ військового штабу ОУН (1938—1939). Секретар Головної Управи УНО в Німеччині (від 1939 р.). Політв'язень німецьких тюрем і таборів. Член ПУН, потім член Сенату ОУН(м). В еміграції в Канаді (від 1948 р.).

ув'язнення і слідство. Гестапо заарештувало його разом з Д. Андрієвським. У в'язниці м. Потсдама впродовж першої половини 1944 р. М. Селешка допитували Вольфф, Шульце, Вірзінг, а також іноді інші гестапівці. «Між нами з'явився якийсь немолодий тип, у цивільному одязі і широкому капелюсі, з великим животом, високого зросту, з запалими грудьми. Він нагадував того, намальованого на розвішаних по місту плакатах. Такі плакати мали надпис: «Ворог підслуховує!»... Хтось із заарештованих тихенько передав, що це знавець української мови і українських справ у гестапо», — так описував першу зустріч з Вірзінгом М. Селешко¹²³.

Допити, що почалися на восьмий день арешту, мали вигляд тривалих бесід на тему діяльності мельниківської ОУН, УНО, їх внутрішнього життя. Шульце твердив, що «націоналісти вдають із себе великих приятелів Німеччини, а в дійсності є гіршими і небезпечнішими ворогами німців, як, наприклад, бандерівці. Бо ті відверто заявили про свою ворожість до німців і виступили явно проти них, а полковник Мельник все лавірував і далі лавірує»¹²⁴. В. Вірзінг виявив чималу обізнаність з історією ОУН 30-х рр., в яку часто заглиблювався, правда, в доволі специфічній формі. Гестапівець намагався скомпрометувати провідних діячів ОУН тих часів у зв'язках з ССРСР, звинувачував ОУН в одержуванні фінансування з Радянського Союзу. Приміром, агента НКВД П. Валюха (П. Судоплатова), який, як зараз відомо, ввійшов у довіру до Голови ПУН Є. Коновальця і, врешті-решт, убив його, Вірзінг називав тим, хто начебто тримав контакт ОУН з радянськими спецслужбами і доставляв радянські субсидії «вождеві націоналістів»¹²⁵. Або що Є. Коновалець працював на шкоду Німеччині з доручення ССРСР¹²⁶. У своїх тирадах Вірзінг згадував таких діячів, як Р. Сушко, Я. Барановський, П. Кожевников, І. Кедрин-Рудницький, О. Бойків, М. Капустянський, А. Луців, Є. Кульчицький, П. Скоропадський, Р. Ярій, Б. Кентржинський, Я. Гайвас, Я. Горбовий, Л. Костарів, М. Порш, Д. Паліїв, Є. Онацький, С. Росоха, Т. Омельченко. Найпопулярнішими закидами

¹²³ Селешко М. *У кігтях гестапо...* — С. 31, 38.

¹²⁴ Там само. — С. 35.

¹²⁵ Там само. — С. 125.

¹²⁶ Там само. — С. 142.

Вірзінга на їхню адресу були звинувачення у роботі на Москву, Варшаву, Париж, Лондон чи Вашингтон¹²⁷. Великої ваги Гестапо надавало питанню про джерела фінансування ОУН(м), тому частині цих людей інкримінували участь у здобуванні грошової підтримки від країн, ворожих Німеччині. Вірзінг і Вольфф домагалися від Селешка інформації про місцеперебування архівів ОУН(м) та про контакти з українськими повстанцями на Волині. УНРА, що їх іменували «бульбівцями», Вірзінг презирливо називав «картоффель-партизанен»¹²⁸. Вольфф звинувачував ОУН(м) у тому, що вона хотіла «всадити німцям ніж у спину»¹²⁹. Вірзінг заявив Селешкові, що він начебто в 1938 р. разом з шефом Гестапо Генріхом Мюллером їздив у Роттердам розслідувати вбивство Є. Коновальця або що в компанії Шульце літав у Іспанію по А. Луцева, якого іспанці не видали¹³⁰. Загалом гестапівці вдавалися до провокативних вигадок, щоб змусити підозрюваного заплутатися й обмовитися правдою.

Вірзінг вимагав зізнань про засідання Крайової езекутиви (КЕ) ОУН(м), що нібито відбулося у жовтні 1943 р. у с. Рудному під Львовом. Тоді М. Селешко, який повертався з Вінниці, обідав у своєї нареченої Є. Зелінської. На обіді були також присутні О. Ольжич і Р. Сушко. Гестапо твердило, що тоді відбулося засідання КЕ за участю 12 осіб. Підслідний подавав усе як винятково дружню зустріч¹³¹.

У цілому, за півроку відбулося 20 допитів Селешка, які закінчилися 26 червня 1944 р. Після того до свого звільнення 21 жовтня 1944 р. М. Селешко не бачив Вірзінга і його співробітників. У цей день він повернув оунівцеві особисті речі, конфісковані при арешті¹³².

Примітна деталь, яку відзначив М. Селешко: під час одного з допитів Вірзінг «почав патетично розхвалювати життя в колишній царській Росії і як то добре там жили українці, і що вони хотіли б і нині мати таке життя», на іншому заявив, «що

¹²⁷ Селешко М. *У кігтях гестапо...* — С. 34, 121.

¹²⁸ Там само. — С. 191.

¹²⁹ Там само. — С. 143.

¹³⁰ Там само. — С. 128, 161.

¹³¹ Там само. — С. 195.

¹³² Там само. — С. 130, 196, 204.

в старій Росії ніхто малоросів не утискав»¹³³, тобто гестапівець мав шовіністичні переконання щодо українців, засвоєні ще в царські часи.

Чим займався В. Вірзінг після червня 1944 р. і до кінця війни, — невідомо. Скоріше за все, від осені 1944 р. він уже не залучався до боротьби проти українського націоналістичного руху, оскільки у вересні-жовтні керівництво Третього Райху, передчуваючи свій кінець, змінило своє ставлення до східних народів. Під егідою райхсфюрера СС Г. Гімmlера впроваджувалася ідея загального антибільшовицького фронту, згуртованого навколо генерала А. Власова і його Комітету визволення народів Росії (КОНР). Гітлерівці мали намір залучити в цю акцію й провідників українських націоналістичних організацій, тому випустили їх із концтаборів і припинили репресії¹³⁴. Відходячи від теми, зазначимо, що ні С. Бандера, ні Я. Стецько, ні А. Мельник не пішли на співпрацю ні з КОНР, ні з пізніше створеним прони́мецьким Українським національним комітетом.

Протягом війни В. Вірзінг був причетний також до арештів та допитів інших осіб — учасників руху Опору¹³⁵.

- Заарештовані в 1941—1944 рр. бандерівці та їх симпатика:
  - на території Третього Райху (переважно Берлін і Відень): Микола Гайдар із дружиною Марією (члени ОУН(б), 1942, Берлін), Володимир Леник-‘Ярослав’, ‘Чорний’ (ОУН(б), 1942, Берлін), Анна Скасків, Анна Муц, Анна Христов-

¹³³ Селешко М. *У кімнатах гестапо...* — С. 118.

¹³⁴ Кентій А. *Збройний чин українських націоналістів 1920—1956. Історико-архівні нариси* — Т. 2. — К., 2008. — С. 220—221; Киричук Ю. *Український національний рух...* — С. 178; Косик В. *Україна і Німеччина в Другій світовій війні...* — С. 439—441.

¹³⁵ *Список складено на підставі: StAN.* — I 2959. — *Vand II.* — S. 98; *Ibidem.* — *Vand I.* — S. 24; Лисяк О. *Суд над Вірзінгом...* — С. 3; Лисяк О. *Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО...* — С. 5; Прокоп М. *У сорокові роковини проти-німецької боротьби // Сучасність.* — 1981. — Ч. 10 (250). — Жовтень. — С. 63. Леник В. *Календар смертника...* — С. 21. *Служинська З. Генеалогія.* — Ч. 2. — Львів, 2003. — С. 174, 178; В. Л. Василь *Бородач // Ярославщина і Засяння 1031—1947. Історично-мемуарний збірник.* — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. — С. 733; Вертипорох Є. *УТГІ на службі української вільної науки // Гомін України.* — 1952. — № 38 (174) — 20 вересня. — С. 7; Косик В. *Книжка, яку варто прочитати [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2669>.*

ська, Галина Яцків (усі — 1942, Берлін), студент медицини Мирослав Роговський, Ростислав Сочинський (ОУН(б), Берлін), Осип Хамуляк (ОУН(б), Берлін), Іван Рачинський (ОУН(б), 1942, Берлін), Іван Полович (ОУН(б), 1942, Берлін), Богдан Масний (ОУН(б), 1942, Берлін), Євген Гарабач (ОУН(б), 1942, Відень)¹³⁶, Марія Габрусевич¹³⁷, Антін Шаранович, Роман Лебедович, Роман Нападівич, Дарія Сидір, Романів, Щур

- на українських землях: Андрій Пеленичка (член ОУН(б), 1941), члени ОУН(б) Олександр Масляник¹³⁸, Віктор Яворський¹³⁹ і Роман Спольський — перекладачі при німецьких частинах і установах на Криворіжжі (1942); Василь Бородач¹⁴⁰.

— Заарештовані в 1943—1944 рр. мельниківці та їх симпатички: Марко Антонович (ОУН(м), Прага, 1943)¹⁴¹, Василь Косаренко-Косаревиц (ОУН(м), Берлін, 1943)¹⁴², Володимир Забав-

¹³⁶ *Гарабач Євген-‘Генко’, ‘Урич’ (3.01.1915—20.09.1994) — член ОУН (1933), політв’язень польських тюрем і концтабору в Березі Картузькій. Вояк батальйону «Роланд» (1941). Заарештований Гестапо в кінці 1942 і вивезений у концтабори Дахау і Бухенвальд, звідки втік. Організаційний референт ЗЧ ОУН (до 1954 р.). Згодом активний діяч ОУН(з).*

¹³⁷ *За даними З. Матисякевича, Масний Богдан-‘Олень’ (1923—1947) — симпатик ОУН(б), займався підпільною роботою в Берліні, заарештований в листопаді 1942 р., в’язень концтабору Бухенвальд. Після звільнення з табору 1945 р. нелегально повернувся додому і вступив до УПА. Загинув у кривіці під час облави. (Матисякевич З. Історія Синевидська-Вижнього. — Львів: Літопис, 2003. — С. 305).*

¹³⁸ *Масляник Олександр (1913—27.11.1969) — член ОУН, закінчив гімназію в Перемишлі, навчався в учительській семінарії в Самборі, студіював хімію у Львівському, Берлінському ун-тах і в УТГГ в Мюнхені (1948). Політв’язень концтабору Заксенхаузен. В еміграції в Німеччині, від 1948 р. — в Канаді.*

¹³⁹ *Яворський Віктор (1915—19.03.1986) — член Пласту. Навчався в Краківському університеті, за професією інженер. Старшина батальйону «Нахтігаль». В’язень концтабору Заксенхаузен. Після звільнення — в еміграції в США.*

¹⁴⁰ *Бородач Василь (2.05.1908—20.01.1986) — адвокат, журналіст, письменник, громадський діяч, член ОУН з Любачівщини. Секретар міської управи, голова Українського допоміжного комітету в Чесанові. Один із організаторів переходу через радянсько-німецький кордон на Захід Д. Донцова.*

¹⁴¹ *Антонович Марко (7.07.1916 — 28.01.2005) — український закордонний історик, син Дмитра і онук Володимира Антоновичів. Випускник УВУ і Карлового ун-ту в Празі. Член ОУН(м), працював в окупованому нацистами Києві у 1941—1942 рр., у 1943—1945 рр. — політв’язень концтабору Терезієнштадт. З 1950 р. на еміграції в США і Канаді. У 1992—1997 рр. — президент УВАН у США.*

¹⁴² *Косаренко-Косаревиц Василь (1891—30.09.1964) — публіцист, у 1918—1919 рр. на дипломатичній службі УНР, згодом в еміграції в Німеччині і в США (з 1957). Політв’язень концтаборів Заксенхаузен і Берген-Бельзен.*

ський (УНО, Прага, 1944)¹⁴³, Володимир Маруняк (УНО, Берлін, 1944)¹⁴⁴, Володимир Кок (ОУН(м), 1944)¹⁴⁵, брати Клавдій і Андрій Білинські¹⁴⁶.

— Позаорганізаційні політв'язні: професор Українського технічно-господарського інституту (УТГІ) Володимир Січинський (Прага, 1943) і секретар УТГІ Козловський (Прага, 1944).

Посаджені за ґрати ще в 1941 р. Ярослав Стецько-‘Карбович’ (12.07, Львів), Володимир Стахів-‘Мек’ (15.09, Берлін)¹⁴⁷, Осип Тюшка-‘Обух’ (15.09, Берлін)¹⁴⁸ теж під час свого ув'язнення мали справу з В. Вірзінгом. «Часто “відвідував” мене кат націоналістів Вірзінг, постійно пригадуючи ординарно і по-хамськи вимогу “уступлення”», — згадував Я. Стецько¹⁴⁹. А В. Стахова Вірзінг у

¹⁴³ Забавський Володимир-‘Влодко’, ‘Лемко’, ‘Шасний’ (25.01.1904 — 7.11.1990) — член УВО, УНО в Празі, адміністратор часописів «Розбудова нації» і «Сурма». Учасник подій в Карпатській Україні як співробітник О. Ольжича (1939). Політв'язень Гестапо в Празі (01.1944 — 01.1945). На еміграції в Німеччині.

¹⁴⁴ Маруняк Володимир (02.11(20.10).1913 — 28.06.1997) — член ОУН. Навчався в Карловому університеті та УВУ, Вільній школі політичних наук у Празі (1936). У 1930-х рр. — секретар Культурної референтури ПУН у Празі. Тісно співпрацював з О. Ольжичем. Член Головної управи УНО в Німеччині (1940—1945). Головний редактор багатьох періодичних видань, зокрема: «Українського вісника» (Берлін, 1941—1945) та «Українського слова» (Париж, 1964—1969). Член Українського історичного т-ва в Мюнхені (ФРН). Автор низки праць з історії української еміграції.

¹⁴⁵ Кок Володимир (? — 1944) — працівник КЕ ОУН(м). Заарештований у січні 1944 р. і того ж року помер за загадкових обставин.

¹⁴⁶ Член ОУН(м), студент Берлінського університету (1941—1943) Клавдій Білинський-‘Кмин’, (нар. 1.04.1918) був заарештований Гестапо в Німеччині й сидів у берлінській в'язниці на Вільгельмштрассе, де його відвідав брат, теж належний до ОУН(м). По війні — активний громадський діяч української діаспори в Австралії. Андрій Білинський (16.04.1916—12.11.1995), що служив у дивізії «Галичина», безпосередньо перед виїздом на фронт у 1944 р. їздив до Берліна, щоб побачитися з Клавдієм. Він писав у спогадах, що перш ніж допустити до брата, гестапівські бюрократи спрямували його до «звичайного агента в цивільному одязі», який намагався вчинити йому допит. Імовірно, це й був В. Вірзінг. А Білинський після війни провів 11 років у радянському полоні, а відтак у 1955 р. емігрував до ФРН (Білинський А. В концтаборах СССР 1944—1955. — Мюнхен; Чикаго, 1961. — С. 18—19).

¹⁴⁷ Стахів Володимир-‘Дир’, ‘Корнило’, ‘Мек’ (7.11(10).1910 — 25.10(11).1971) — закінчив Перемиську гімназію (1930), де став членом Пласту, Юнацтва ОУН, а потім ОУН. Провідник Перемиської округи ОУН. Навчався у Берлінській політехніці (від 1930 р.). Провідник ОУН Німеччини (1941), учасник П ВЗ ОУН в Кракові (31.03—3.04.1941), член Українського національного комітету в Кракові (06.1941). Міністр закордонних справ УДП (1941). Заарештований Гестапо (15.09.1941), в'язень табору Заксенхаузен (до 20.10.1944). Після війни — головний контрольний ЗЧ ОУН (до 08.1948), член ЗП УГВР та Політради ОУН(з) (до 1960).

супроводі інших високих офіцерів Гестапо конвоював на допити в Берлін і назад у табір¹⁵⁰.

Дослідження постаті Вірзінга ускладнюється через наявність суперечливої інформації. Тому доцільно зупинитися докладніше на особах його співробітників: Шульце, Мюллера, Вурма і Вольффа, та на характері службових стосунків між ними.

З деяких джерел відомо, що в 1941 р. В. Вірзінга перевели у підвідділу З.А. (начальник — Шульце) відділу IV-Д Східного міністерства, в якому Мюллер був «шефом українських політично-поліційних справ», а всім Четвертим відділом керував «генерал» Вольф¹⁵¹. Проте тут повністю перекручено функції та структуру відповідних установ Німеччини. Міністерство окупованих східних територій взагалі не займалося переслідуванням політичних ворогів Райху, та й IV відділу в ньому не було¹⁵². Такий відділ мало Головне управління безпеки Райху (РСХА), і це була, власне, Таємна державна поліція (Гестапо). Начальником Гестапо в 1939—1945 рр. був групенфюрер СС Генріх Мюллер (не плутати зі слідчим Мюллером, згаданим вище). В структурі Гестапо існувала управлінська група Д, яка вела контррозвідувальну роботу серед іноземців, що жили в Німеччині, і наглядала за роботою органів Гестапо за кордоном на окупованих територіях (начальник — штандартенфюрер СС Ервін Вейнманн, станом на 1 жовтня 1943 р. — штандартенфю-

¹⁴⁸ Тюшка Осип-‘Обух’ (20.03.1908 — 2.09.1983) — член Пласту. Закінчив Стрийську гімназію (1927), юридичний ф-т Львівського ун-ту. Член УВО, відтак ОУН, керівник студентського відділу ОУН на ЗУЗ, політв’язень табору в Березі Картузькій (8.07.1934—20.09.1935), член КЕ ОУН ЗУЗ, учасник II ВЗУН в Римі (27.08.1939). Учасник II ВЗ ОУН в Кракові (31.03—3.04.1941). Тереновий провідник ОУН Німеччини (1941), заарештований Гестапо в Берліні 15.09.1941, в’язень концтабору Заксенгаузен (до 20.10.1944). Тереновий провідник ЗЧ ОУН в Австрії, член Проводу ЗЧ ОУН.

¹⁴⁹ Стецько Я. 30 червня 1941 р... — С. 335.

¹⁵⁰ Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.

¹⁵¹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 18—19.

¹⁵¹ Залесский К. Кто был кто в Третьем рейхе: Биографический энциклопедический словарь. — М.: Астрель: АСТ, 2003. — С. 875.

¹⁵² Залесский К. Кто был кто в Третьем рейхе... — С. 855; Document 219-L. Organization and office distribution plan of the SS Reich Security Main Office as of 1 October 1943 // Trial on the Major War Criminals Before The International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945. — 1 October 1946. — Nuremberg, 1949. — Vol. XXXVIII — P. 75.

Тома Липчак — провідник
Крайової ексекутиви ОУН(м)
західноукраїнських земель

рер СС Фріц Ранг)¹⁵³. Своєю чергою, її реферат IV-Д-3 боровся з іноземцями ворожих держав, в т.ч. провадив агентурну розробку емігрантів з ССРСР, які проживали в Німеччині¹⁵⁴. Під ці категорії якраз і потрапляли оунівці. Начальником реферату в 1941—1943 рр. був штурмбанфюрер СС Курт Гайслер. Станом на 1 жовтня 1943 р. реферат очолював штурмбанфюрер СС і регірунгсрат (урядовий радник) Вольфф (Wolff)¹⁵⁵. Оперативним співробітником саме цього підрозділу Гестапо і став В. Вірзінг¹⁵⁶.

Я. Старух, М. Лебедь, В. Верига, В. Косик, згадуючи про діяльність Вірзінга в кінці 1942 — на початку 1943 рр., називають його оберштурмфюрером СС. С. Мудрик, описуючи післявоєнні події, називає його гауптштурмфюрером СС. На нашу думку, це свідчить про те, що Вірзінга підвищили у званні (обер-штурмфюрер і гауптштурмфюрер — це послідовні звання в СС).

Шульце у джерелах і літературі називають шефом українсько-го відділу й безпосереднім начальником В. Вірзінга¹⁵⁷. Імовірно, він очолював якусь секцію відділу IV-Д-3, що займалася боротьбою з українським визвольним рухом. Т. Боровець, В. Бойків, В. Стахів

¹⁵³ Залесский К. Кто был кто в Третьем рейхе... — С. 855; Document 219-L. Organization and office distribution plan of the SS Reich Security Main Office as of 1 October 1943... — P. 75.

¹⁵⁴ Document 219-L. Organization and office distribution plan of the SS Reich Security Main Office as of 1 October 1943... — P. 76.

¹⁵⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів... — С. 230.

¹⁵⁶ StAN. — I 2959. — *Vand III*. — S. 10; Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 19.

¹⁵⁷ Протокол допиту СБ Григорія Хомина від 1.03.1964 // Архів Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР); Гнатківська-Лебедь Д. Бачу, як сьогодні // Голін України. — 2010. — № 40. — 26 жовтня. — С. 27.

і Т. Лапичак вказували його звання як гауптштурмфюрер СС і кримінальрат.

Мюллер, як можна судити зі спогадів його підслідних, був слідчим головного управління Гестапо м. Львова. Про нього часто трапляються згадки у свідченнях людей, що були в нього на допитах, в тому числі без жодного зв'язку з В. Вірзінгом¹⁵⁸. Е. Беркуту він запам'ятався як «малоінтелігентний» і «пузатий»¹⁵⁹. Д. Недовіз подає звання Мюллера як шарфюрер¹⁶⁰ (унтер-офіцерський ранг). Секретаріат Закордонного представництва УГВР, який листувався з українськими комендантами табору, де була після війни інтернована дивізія «Галичина», повідомляв, що «...находилися останньо в Дивізії німці з львівського Гестапо з протиукраїнського відтинка /Міллер/ [Мюллер — І.Б.], що за час свого діяння у Львові закатували десятки наших людей»¹⁶¹. Між іншим, у спогадах і свідченнях осіб, які в час німецької окупації бували у Львові, є відомості про працівника львівського СД (за іншими даними — працівника Абверу), колишнього старшину УГА Йозефа Мюллера¹⁶². Можна висловити обережну гіпотезу, що та сама особа. Однак ця гіпотеза нічим не підтверджується. Перекладач-фольксдойч, член ОУН(м) Тютюнник працював при Мюллері¹⁶³. Щодо Тютюнника є теж різні дані: одні називають його поляком¹⁶⁴, інші — українцем (більше прихильників версії, що він — фольксдойч-українець¹⁶⁵). Також українські мемуаристи

¹⁵⁸ Беркут Е. Різдяний подарунок // Літопис політ'язня. — 1947. — Ч. 1—2. — С. 13.

¹⁵⁹ Недовіз Д. Спомини з молодих літ... — С. 72; Д. Гнатківська називала Мюллера штурмфюрером, однак це звання на той час існувало тільки в СА, а не в СС, чий звання мали гестапівці.

¹⁶⁰ Лист Секретаріату ЗП УГВР до Команди табору Дивізії УНА, 23 липня 1945 р. // Архів ЦДВР.

¹⁶¹ Панківський К. Від Комітету до Державного Центру. — Нью-Йорк; Торонто, 1968. — С. 40, 59, 65, 68, 87; Літопис УПА. Нова серія. — Т. 10. — Київ; Торонто, 2007. — С. 606; Стецишин О. Ландскнехти Галицької армії. — Львів: Часопис, 2012. — С. 392; Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН і УПА в боротьбі з гітлерівськими окупантами. — Львів: Видавниче підприємство «Край», 1992. — С. 31.

¹⁶² Протокол допиту СБ Григорія Хомина...; Недовіз Д. Спомини з молодих літ... — С. 72; Шевчук І. Із спогадів про Ів. Климів і Яр. Старуха... — С. 128.

¹⁶³ Ковальський П. На Лонцького — в тіні Піскової гори... — С. 495.

¹⁶⁴ Лобай В. З моїх переживань... — С. 87; Недовіз Д. Спомини з молодих літ... — С. 72; Казанівський Б. Шляхом «Легенди»... — С. 278, 281.

¹⁶⁵ Макар В. Спомини та роздуми... — С. 94.

часто називають його просто зрадником, отже, українцем, який пішов на службу до окупантів. За версією В. Макара, Тютюнник походив з мішаної українсько-польської родини¹⁶⁶.

Про Вурма у джерелах найменше інформації. Імовірно, він, як і Мюллер, був слідчим Гестапо м. Львова.

Від грудня 1943 р. допити українських політв'язнів в Німеччині починає проводити Вольфф. Найраніша згадка про нього — у спогадах Є. Онацького (жовтень 1943 р.). З Вольффом також стикалися в 1944 р. заарештовані в січні мельниківці, а також бандерівці, які сиділи в концтаборах від 1941 р. Ті, хто бачив Вольффа, називають його референтом українських справ у Головному імперському відомстві безпеки (РСХА), доктором, причому в кінці 1943 р. — першій половині 1944 р. він був штурмбанфюрером СС і регірунгсратом (урядовим радником), а вже на момент допитів О. Ольжича, за свідченнями В. Стахова, — обер-штурмбанфюрером СС і обер-регірунгсратом (старшим урядовим радником). Ці звання підтверджують і ті в'язні, що їх у вересні—жовтні 1944 р. Вольфзвільняв з таборів¹⁶⁷. Я. Стецько, відтворюючи обставини свого звільнення з концтабору в вересні 1944 р., писав про «штурмбанфюрера Г. Г. Вольфа»¹⁶⁸.

Цього офіцера звали Ганс Гельмут Вольфф (Hans Helmut Wolff), і він від 1943 р., як ми зазначали вище, очолював реферат IV-Д-3 РСХА. Протягом 1944 р. в Гестапо сталася реорганізація, що відбилася й на функціях цього відділу. Якщо раніше реферат повинен був виявляти ворогів держави серед іноземців та емігрантів, то в кінці 1944 р. на нього покладалися центральне державне політичне спостереження за іноземцями в Райху та нагляд над службами довіри чужих народів (zentrale staatspolitische Überwachung von Ausländern im Reich und Betreuung fremdvölkischer Vertrauensstellen)¹⁶⁹.

Г. Вольфф народився 2 лютого 1910 р., вивчав право в університетах Марбурга, Мюнхена і Кельна, здобув диплом юриста

¹⁶⁶ Мартинець В. *Brätz: німецький концентраційний табір...* — С. 117; Бульба-Боровець Т. *Армія без держави...* — С. 302.

¹⁶⁷ Стецько Я. *30 червня 1941 р...* — С. 323.

¹⁶⁸ Klee E. *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945.* — Fischer Verlag: Frankfurt am Main, 2003. — S. 685.

¹⁶⁹ *Протоколи допитів Ганса Гельмута Вольффа з 1945 по 1947 рік в архіві Інституту сучасної історії (Мюнхен, ФРН) [Електронний ресурс] — Режим доступу: URL: <http://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-1586.pdf>*

1930 р. Певний час працював помічником юриста, а в 1937 р. склав іспит на звання судді. Мав докторський ступінь в галузі права. Невдовзі вступив на службу до Гестапо, і з цією установою була пов'язана вся його подальша кар'єра в Третньому Райху. Протягом 1938—1943 рр. займав керівні посади в управліннях Гестапо в м. Галле, Франкфурті-на-Одері, Данцигу (тепер Гданськ, Польща), був командувачем поліції безпеки СД в Гаазі (Нідерланди), працював у відділі контррозвідки проти Західних держав РСХА (Берлін). Звання штурмбанфюрера СС здобув 20 квітня 1940 р., обер-регірунгсрата — 1 червня 1944 р. У березні 1945 р. Вольфф уже обер-штурмбанфюрер СС, начальник Гестапо у Ваймарі і командир СД в Тюрингії. За його наказом розстріляно 11 німців за «дезертирство», «поразництво», «боягузтво» тощо; двох українців з Галичини, що втекли з концтабору, він розстріляв особисто¹⁷⁰. У квітні 1945 р. Вольфф наказав розстріляти 149 в'язнів, які перебували в тюрмах Ваймара. Після капітуляції Німеччини утримувався в американських таборах для інтернованих. Виступав як свідок на Нюрнберзькому процесі. У 1947 р. втік з табору Дахау, однак був схоплений в Австрії і депортований назад до Німеччини. Змінив ім'я і працював при британських військових частинах і установах як водій, перекладач і навіть начальник відділу кадрів. Відтак з 1950 р. працював на комерційних підприємствах. У середині 60-х рр. проти Вольффа розпочато розслідування, яке припинили у зв'язку зі смертю підозрюваного 1 серпня 1969 р.¹⁷¹.

Щодо В. Вірзінга, то з радянського агентурного донесення відомо, що він 14 квітня 1945 р. перебіг до союзників¹⁷². Йому вдалося приховати свій послужний список і оголосити себе «жертвою нацизму», яка начебто провела більшу частину війни (1941—1944 рр.) в німецькому ізоляційному таборі Розенталь¹⁷³. Після закінчення Другої світової війни він отримав статус переміщеної особи (біженця) і працював у системі Міжнародної організації з до-

¹⁷⁰ *Gräfe M., Post B., Schneider A. Die Geheime Staatspolizei im NS—Gau Thüringen 1933—1945. Quellen zur Geschichte Thüringens — II. Halbband — Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2009. — S. 560; Протоколи допитів Ганса Гельмута Вольффа...*

¹⁷¹ *ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 43—44.*

¹⁷² *StAN. — I 2959. — Band III. — S. 98.*

¹⁷³ *StAN. — I 2959. — Band III. — S. 75—76; Der Spiegel. — 1950. — 9. Februar. — S. 33. Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІПО... — С. 5.*

помоги біженцям IPO (International Refugee Organization) шефом поліції III дільниці таборів Ді-Пі (переміщених осіб), видаючи себе за латвійця Віліса Вірзіньша (Vilis Virziņš)¹⁷⁴. Вдруге одружився із латвійкою родом з Естонії Ноною Гресте (Nona Greste), 1917 р.н. Мав двох доньок: Лілію (Lilija), що народилася в 1947 р. в Байройті, і названу дочку Гунту (Gunta), народжену в Латвії 1941 р.¹⁷⁵. Про колишню дружину й дочку від першого шлюбу Вірзінг писав у документах, що вони зникли безвісти¹⁷⁶.

Проте 1949 р. свого ката впізнали його жертви — оунівці, колишні в'язні нацистських тюрем і концтаборів, що вийшли на волю і проживали в Західній Німеччині. В. Вірзінга викрив член Закордонних частин ОУН, відомий під криптонімом М. К.¹⁷⁷, який працював у таборівій поліції в переселенчому осередку в м. Швайнфурті неподалік Вюрцбурга, де розташовувалася штаб-квартира III дільниці IPO. Особовий склад поліції становили українці й литовці. Час від часу до швайнфуртського табору приїжджав В. Вірзінг. У лютому 1949 р. він передав шефові пожежної охорони табору литовцеві К. Балійшису папери, написані польською мовою, щоб той зробив переклад на російську. Оунівцю це видалося підозрілим і, вибравши слухну мить, він переглянув ті документи. Це виявився донос одного поляка-розвідника на службі В. Вірзінга на С. Бандеру і М. Лебеда з докладним описом їх зовнішності, стилю життя, вказанням імовірних адрес, а також інформації про ідеологічні та організаційні розходження між ними на конференції ЗЧ ОУН у Міттенвальді в серпні 1948 р. Тоді М. К. зробив копію документа, яку передав вищому прововоді. Невдовзі Служба безпеки ЗЧ ОУН встановила нагляд за Вірзіном, внаслідок чого було виявлено, що він колишній гестапівець¹⁷⁸.

Ліга українських політичних в'язнів німецьких тюрем і концтаборів почала вживати заходів для того, щоб притягнути злочинця до відповідальності. «Однак складалось враження, — писав член ЗЧ ОУН С. Мудрик, — що Вірзінг мав впливових оборонців-по-

¹⁷⁴ *StAN, I 2959, Band III, S. 75, 96, 100.*

¹⁷⁵ *Ibidem.* — S. 96.

¹⁷⁶ В. Макар подає тільки ініціали «М. К.», якими підписано листа, одержаного від цієї особи (Макар В. Кат Вірзінг... — С. 93.)

¹⁷⁷ Макар В. Кат Вірзінг... — С. 93.

¹⁷⁸ Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН... — С. 20.

кровителів — арештувати колишнього гестапівця виявилось не простою справою. Але, на щастя, знайшлося кілька живих свідків, яких особисто арештовував і піддавав тортурам Вірзінг»¹⁷⁹. Труднощі полягали в тому, що американський суд при окупаційних військах відмовився приймати позов, мотивуючи це тим, що не має права розглядати справи за фактами, що мали місце до окупації Німеччини союзниками¹⁸⁰.

15 січня 1950 р. Ліга українських політ'язнів подала офіційний позов на Вірзінга до баварського міністерства юстиції¹⁸¹. 5 лютого його позбавили статусу біженця, 7 лютого звільнили з посади начальника поліції, а в березні прокуратура розпочала слідство в його справі¹⁸². 15 квітня того ж року підозрюваного взяли під варту в таборі для біженців м. Швабаха за санкцією прокурора м. Ансбаха, де від жовтня 1949 р. розташовувалося колишнє місце служби Вірзінга — штаб-квартира поліції III дільниці таборів Ді-Пі¹⁸³. Досудове слідство, що велось впродовж 1950 р., набуло в Західній Німеччині певного суспільного резонансу: окрім матеріалів у пресі української діаспори про справу В. Вірзінга було надруковано замітку в популярному журналі «Шпігель» за лютий 1950 р.¹⁸⁴.

«Гомін України» від 9 вересня 1950 р. повідомляв про закінчення слідства й передачу кримінальної справи до суду¹⁸⁵. Процес над гестапівцем-садистом тривав 24—25 січня 1951 р. в м. Нюрнберг-Фюрті. Президія суду складалася з голови д-ра Кальбскопфа і суддів д-ра Крістля і д-ра Келльнера. Державним обвинувачем виступив прокурор д-р Хан, допоміжним — постраждалий Д. Кордуба. Проти Вірзінга виступив 21 свідок. Своєї вини він не визнав, пояснюючи закиди потерпілих мотивами помсти за те, що він як службовець ІРО перешкоджав їхньому виїзду до США. Навіть адвокат підсудного Дюмер не насмівився заперечувати надані обвинуваченням докази, лише сказав: «Я не можу жадати звільнення обвинуваченого. Але це хвора людина, він втратив рідню, і він дотепер іще не караний...»¹⁸⁶.

¹⁷⁹ «Альянти не є компетентні судити»... — С. 1.

¹⁸⁰ *StAN.* — I 2959. — *Band I.* — S. 4—6.

¹⁸¹ *Слідство в справі Вірзінга...* — С. 1.

¹⁸² *StAN.* — I 2959. — *Band I.* — S. 52, 62.

¹⁸³ *Der Spiegel.* — 1950. — 9. Februar. — S. 33.

¹⁸⁴ *Закінчено слідство в справі Вірзінга...* — С. 2.

¹⁸⁵ *Лисяк О. Суд над Вірзінгом...* — С. 3.

Гауптштурмфюрера СС Вільгельма Вірзінга засудили до п'яти років каторжної в'язниці без урахування слідчого арешту і п'яти років позбавлення громадянських прав. Невеликий строк покарання, неадекватний кількості вчинених ним злочинів, зумовлений тим, що за німецькими законами суд враховував тільки живих свідків або письмові свідчення осіб, які особисто постраждали від В. Вірзінга. Відповідно, за вбивство І. Климова, Г. Столяр, В. Федака, О. Ольжича він відповідальності не поніс, оскільки безпосередніх свідків їхньої загибелі тоді у ФРН не було¹⁸⁷.

Зауважимо, що цими прізвищами не вичерпується перелік жертв В. Вірзінга. Є дані про те, що на допитах ним були закатовані Степан-Михайло Масний¹⁸⁸ і Григорій Галаджун¹⁸⁹. Перший перебував у підпіллі в Німеччині, де обіймав посаду обласного провідника ОУН(б), був заарештований у листопаді 1942 р. в Берліні і загинув під час допитів¹⁹⁰. Щодо Галаджуна є суперечлива інформація, що він був розстріляний чи то у Львові у вересні 1942 р., тобто ще до появи Вірзінга в місті, чи то під час масових розстрілів 27 листопада 1942 р.¹⁹¹. Тобто причетність Вірзінга до його смерті під питанням. Загиблими з вини Вірзінга в ув'язненні вважають Богдана Шеремету, Володимира Сушкова, Івана Моця, Миколу Форися, Василя Чіпака, Андрія Кадиляка, Римського, Юрчака-Галушку, Івана Федорова, Андрусова і невідомого українського робітника¹⁹². Це члени та симпатички ОУН(б) з підпілля в Німеччині, де Вірзінг уперше зіткнувся з українськими націоналістами. Всі вони або загинули на допитах чи згодом у таборах, або були доведені до самогубства тортурами¹⁹³.

Покарання Вірзінг відбував у в'язниці Кайсгайм у Баварії. Його термін спливав 8 лютого 1956 р.¹⁹⁴. Але 8 липня 1954 р. його

¹⁸⁶ Лисяк О. Суд над Вірзінгом... — С. 3.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Масний Степан-Михайло (1913—1942) — член ОУН, в'язень польських тюрем (1938—1939), працював у підпіллі в Німеччині, обласний провідник ОУН в Берліні, заарештований у листопаді 1942. Замучений під час допитів у Берлінській тюрмі.

¹⁸⁹ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5.

¹⁹⁰ Матисьякевич З. Історія Синевідська Вижного. — Львів: Літопис, 2003. — С. 272.

¹⁹¹ Галаджун Григорій-‘Яворіський’ (10.04.1913—27.11.1942) — зв'язковий між центром ОУН в Кракові та КЕ ОУН ЗУЗ у Львові (1939—1941), заарештований НКВД 1941, ув'язнений в «Бриїдках», вийшов на волю кін. Об. 1941. Учасник протинімецького підпілля ОУН у Львові, заарештований німцями і розстріляний на Пісках на околиці Львова.

звільнили умовно-достроково, оскільки місяцем раніше минуло 2/3 строку покарання. До 1 квітня 1958 р. Вірзінг перебував на випробувальному терміні, пов'язаному із позбавленням прав, яке йому присудив нюрнберг-фюртський суд. Відповідно до рішення суду від 11 січня 1960 р., «оскільки засуджений протягом випробувального терміну ... вів законний і порядний спосіб життя і за ним не було помічено нічого негативного, невідбуту частину покарання було повністю знято»¹⁹⁵.

Як склалася подальша доля Вільгельма Вірзінга, нам невідомо.

Відплата знайшла також іншого ката, львівського помічника В. Вірзінга, — фольксдойча Тютюнника, який допомагав йому в злочинних справах і теж спричинився до смерті І. Климова. Він був убитий на перукарському кріслі підпільниками ОУН. За даними Б. Казанівського, це сталося в 1943 р. в «родинному містечку» Тютюнника Жовкві¹⁹⁶. Натомість П. Ковальський місцем його загибелі «під кінець війни» називає Раву-Руську¹⁹⁷. В. Макар твердив про те, що це сталося наприкінці 1944 — на початку 1945 рр.¹⁹⁸.

Історія злочинів Вільгельма Вірзінга демонструє запеклий характер протиборства українських націоналістів з репресивною машиною Третього Райху. Наявність у Гестапо окремого співробітника з широкими повноваженнями, відповідального за придушення українського визвольного руху, свідчить про усвідомлення небезпеки цього руху для нацистського режиму. Однак після падіння останнього ця боротьба набула іншого виміру, перетворившись на війну за справедливість. Саме завдяки членам ОУН нацистського воєнного злочинця було притягнуто до кримінальної відповідальності.

Автор висловлює подяку Володимирові Морозу, Володимирові В'ятровичу і Андрієві Усачу за допомогу в підготовці статті.

¹⁹² Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5.

¹⁹³ Лисяк О. Кат Вірзінг — поліційним достойником в ІРО... — С. 5; *StAN.* — I 2959. — Band I. — S. 22.

¹⁹⁴ *StAN.* — I 2959. — Band IV. — S. 54.

¹⁹⁵ *Ibidem.* — S. 42.

¹⁹⁶ Казанівський Б. Шляхом «Легенди»... — С. 281.

¹⁹⁷ Ковальський П. На Лонцького — в тіні Піскової гори... — С. 496.

¹⁹⁸ Макар В. Спомини та роздуми... — С. 94.